

SIRP İSYANLARINA GİDEN YOL (1788-1804)

Selim ASLANTAŞ

Özet

Bu makale 1788-1804 arasında Sırbistan'da cereyan eden olayları ele almaktadır. Osmanlıların Sırbistan'da kurdukları idare XVI. yüzyılın sonuna doğru çözülmeye başladı. XVII. yüzyıldan itibaren görülmeye başlanan çiftlikleşme süreci merkezi idarenin bölgedeki kontrolünü yitirmesine ve reayanın sosyo-ekonomik vaziyetinin bozulmasına sebep oldu. Sınırlarda muhafız olarak görev yapan yamaklar, Sırbistan'da çiftliklerin önemli bir kısmını ele geçirdiler. XIX. yüzyılın hemen öncesinde Bâb-ı Âli merkezi idareyi tesis etmek için bazı reformlara girişti. 1791 Zıştovi Anlaşması'ndan sonra büyük çiftlikler ilga edildi ve yamaklar Sırbistan'dan çıkartıldı. 1793-1799 arasında III. Selim reformlarının destekleyicisi olan Hacı Mustafa Paşa reayanın huzur ve güvenini sağlamayı başardı. Ancak bu dönemde Pazvandoğlu ile işbirliği içindeki yamaklar ile Hacı Mustafa Paşa arasında mücadele devam etti. Nihayet 1799'da yamaklar bu mücadeleyi kazanmaya muvaffak oldular ve Sırbistan'a geri döndüler. Kısa bir süre içinde bir tiran rejimi kurdular. Yamakların reaya üzerindeki baskıcı yönetimi 1804 Şubatı'nda bir isyana yol açtı.

Anahtar kelimeler: Sırbistan, Hacı Mustafa Paşa, Yamaklar, Pazvandoğlu Osman, Sırp İsyancıları

The Way to Serbian Uprisings (1788-1804)

Abstract

This article deals with events between 1788-1804 in Serbia. The regime which was established in Serbia by Ottomans had started to dissolve in the end of XVIth century. The big farm process which appeared dating from XVIIth century caused losing of control of the central administration on this region and deteriorating social and economical condition of reaya. Yamaks who served as a guard in the frontiers, captured the big part of the these farms in Serbia. In the eve of XIXth century for establishing the central administration Sublime Port made some reforms in Serbia. After the treaty of Sistova, 1791, big farms were abolished and yamaks were exiled from Serbia.

Between 1793-99 Hacı Mustafa Pasha, who was a supporter of Selim III's reform program, succeeded providing a quiet and safe atmosphere for reaya. In that period, however, the struggle between Hacı Mustafa Pasha and yamaks, who were in cooperation with Pazvandoğlu, had continued in the 1799 yamaks won this struggle and return to Serbia. In short time they have established a tyrannical regime. The oppressive government of yamaks over reaya caused an uprising in February 1804.

Key words: Serbia, Hacı Mustafa Pasha, Yamaks, Pazvandoğlu Osman, Serbian Uprisings

Osmanlı-Avusturya Arasında Sırp lar

XIX. yüzyıl Balkan tarihi Balkan halklarının Osmanlı hakimiyetine karşı giriştikleri isyanların tarihidir. Bu isyan hareketlerinin ilk örneğini 1804'te başlayan ve nihai olarak ancak 1815'te bastırılan Sırp isyanları teşkil eder. Bu makalede, Sırp isyanlarının hangi tarihsel şartların sonucu olarak patlak verdiğini tahlil etmek amacıyla isyanlar öncesini, 1788'den 1804'e kadar geçen sürede Sırbistan'da yaşanan gelişmeleri irdelemeye çalışacağız.

1768-1774 arasında Ruslarla yapılan ve tam bir yenilgiyle sonuçlanan savaş, Osmanlı İmparatorluğu'na çok ağır maliyetler yüklemiştir¹. Savaş sonunda imzalanan Küçük Kaynarca Anlaşması (16 Temmuz 1774) ile Osmanlılar, Karadeniz üzerindeki kontrolünü kaybetmişler, Kırım, imparatorluktan koparak sözde bağımsız bir devlet haline gelmiş, Rusya'nın garantörlüğü al-

¹ Bu ağır maliyetlerden kasıt yalnızca toprak kayıpları değildir. Rusya'ya üç yıl içinde ödenmesi taahhüt edilen savaş tazminatının miktarı o zaman ki Osmanlı bütçe gelirlerinin hemen hemen yarısına tekabül ediyordu. Öte taraftan Küçük Kaynarca Anlaşması'yla Eflak ve Boğdan'dan alınan vergilerde önemli azalma gerçekleşecekti. Anlaşmanın barış getirmemesi de bir soğuk savaş ortamını doğurmuş dolayısıyla Osmanlı İmparatorluğu muhtemel bir savaş için harcamalar devam etmiştir (Cezar: 1986, 76-77).

tında, Eflak ve Boğdan'a geniş özerklikler verilmiş, Rusya'nın Ortodoks Hıristiyanlar üzerinde hamiliği tanınmıştı. Bu anlaşma ile kazandıklarını yeterli görmeyen ve her halükârda Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalamak emelindeki II. Katerina, bu planını gerçekleştirmek için Avrupa'da ittifak arayışına girmiş ve topraklarını genişletmeyi kuvvetle arzulayan Avusturya imparatoru II. Josef (1780-1790) ile Kasım 1782'de bu konuda anlaşmıştı (Kurat 1999: 291; Anderson 2001: 28). Paylaşım planına göre Rusya, Batı Kafkasya, Kırım ve Dinyester nehri kıyılarındaki toprakları alacak, Memleketeyn, Avusturya ve Rusya arasında bir tampon bölge olarak bağımsız kalacak, Avusturya'ya Eflak'ın bir bölümü ile Sırbistan, Bosna-Hersek ve Venedik'in Dalmaçya ve İstra'daki topraklarına sahip olacaktı. Balkanlar'daki diğer bölgelerde -Bulgaristan, Makedonya ve Yunanistan- ise İstanbul başkent olmak üzere Katerina'nın torunu Konstantin'in tahta oturacağı bir Bizans İmparatorluğu kurulacaktı (Stavrianos 1966: 193)².

1783'te Rusya'nın Kırım'ı işgal etmesinden sonra yeni bir Osmanlı-Rus savaşının kaçınılmaz olduğunu gören Avusturya, muhtemel bir savaşta mücadele alanı olarak kullanmayı tasarladığı Sırbistan'a ajanlar gönderdi. Sırp manastırlarındaki keşişlerin kılavuzluğunda Sırbistan'ın dört bir yanına dağılan bu ajanlar, Sırp ileri gelenlerini kendi saflarına çekmek için çeşitli hediyeler dağıttılar ve kimlerin ne tür katkıları olabileceğini detaylı bir şekilde araştırdılar (Pavloviç 1910: 9). 1787 güzünde, II. Josef'in emriyle, Sırbistan, Karadağ³ ve Romanya'da halka geniş dinî hürriyetler vaat eden ilanlar dağıtıldı (Pavloviç 1910: 15-16). Avusturyalılar, Osmanlı İmparatorluğu ile savaşa girmeden önce Sırp'ların yardımıyla iki kez Belgrad'ı ele geçirmeye teşebbüs ettilerse de muvaffak olamadılar (Nenadoviç 1966: 31; Gavriloviç 1986: 364).

9 Şubat 1788'de başlayan Osmanlı-Avusturya savaşında, bazı Sırp'lar ya haydut ve çete grupları içinde ya da Avusturya subaylarının kontrolündeki

² Bu plan Katerina'nın âşığı Potekim tarafından "Doğu Sisteminin Büyük Planı" adıyla formüle edilmiştir. Bu planın verdiği ilhamla, Katerina, 1779'da doğan torunun adını Konstantin koymuştu (Armaoğlu 1997: 17).

³ Avusturya subaylarının Karadağ'daki faaliyetleri ve 1788-91 Osmanlı-Avusturya savaşında Karadağlıların isyan hareketleri için bkz (Istorija Crne Gore 1975/III: 430-444).

fraykoy (*frajkor*) birliklerinde savaşa katıldılar⁴. Çeteler, stratejik önemi haiz dağ geçitlerinde ve yollarda vur-kaç taktiklerini kullanarak, pusular kurarak, Osmanlı lojistiğine darbe vurmaya çalıştılar. Eylemlerini özellikle Belgrad'a bağlanan yollarda yoğunlaştırdılar. Bu çete reislerinden Koça Ancelkoviç⁵ adlı eski bir domuz tüccarı, Sırlar arasında o kadar şöhret buldu ki bu savaşa, ona atfen Koçanın Savaşı (*Ko_ina krajina*) denildi. Koça ve adamları, Belgrad ile Niş arasında, Osmanlı birliklerinin yolunu kesmeye matuf eylemler düzenlediler. Sırbistan'ın kuzey kısımlarında haydutluk ve çeteciliğin artmasıyla, Belgrad'a bağlanan ana yollarda güvenlik büyük ölçüde ortadan kalktı. Osmanlı idaresi bu eylemlere katılan Sırların katlinin vacip olduğuna dair Şeyhülislam Mehmed Kamil Efendi'den, bir fetva aldı (Uzunçarşılı 1995: 526). Belgrad'da, Avusturya'ya yardım ettikleri anlaşılan Sırp ileri gelenlerinden birkaç kişi öldürüldü (Gavriloviç 1986: 366).

1788'in ortalarında Sırbistan'ın büyük bir kesiminde Osmanlı birlikleri kontrolü tekrar sağlayarak stratejik açıdan önemli yolları güvence altına aldılar. Osmanlıların yaz boyunca özellikle Banat'ta devam eden askerî harekâtları, Koça'nın güçlerinin etkisi tamamen kırdı. Fethülislam muhafızı Memiş Paşa ani bir baskın vererek Koça'yı esir edip, yaptığı katliamlar yüzünden avanesi ile birlikte idam ettirdi (Cevdet 1309/IV: 74-75)⁶.

⁴ Fraykor birlikleri (*freicorps*), XVIII. yüzyıl boyunca Osmanlı-Avusturya savaşlarında önemli işlevler üstlendiler. Bir fraykor birliğinin kurulması için imparatorundan izin çıkması gerekiyordu. Avusturya tarafından 1690'lardan itibaren bu tür birlikler kurulup, Osmanlı sınırında görevlendirildiler. Daha sonraları Banat knezleri, fraykorlara önderlik ettiler. Fraykor birliklerine kayıt olanlar, liderleri adına savaşı yürütüyorlardı. Birliklerin giyim tarzı Türk usullerine göre idi. Tipik bir asker, iki hançer ve bir tüfek taşıyordu. Üniformaları kırmızı renk olduğundan onlara *Rothmantier* de denilmiştir. Birlikler kendi içinde başlarında bir harambaşının bulunduğu elli kişilik gruplara bölünmüştü (Vucinich: 1979, 307-308). Son Osmanlı-Avusturya Savaşı'nın başlangıcında 500 kadar olan fraykorların önemli bir kısmı domuz tüccarlarından oluşmaktadır. Savaşın sonunda fraykorların sayısı 10.000'i bulmuştur (Srdanoviç 1980: 39). Osmanlı-Avusturya Savaşı'nda fraykorların faaliyetleri hakkında geniş bilgi için bkz (Pavloviç 1910: 61-151).

⁵ Koça Ancelkoviç hakkında geniş bilgi için bkz (Pavloviç 1910 23-58: Panteliç 1930; Gavriloviç 1986: 364-271).

⁶ Bir Osmanlı vesikasında Koça ve yanındaki yüz adamının kazığa geçirildiği kaydedilmektedir. **BOA**, HAT, 5816 (25 Safer 1219/05 Haziran 1804).

Savaş boyunca Koça'dan başka, büyüklü küçüklü birçok çetecilik ya da fraykor birliklerinin faaliyetleri Morava'dan Drina'ya kadar çeşitli bölgelerde tezahür etti. Yovan Branovački, 1789 yılı boyunca doğrudan Avusturya askerleri ile koordineli bir şekilde eylemlerini sürdürdü. Bunun yanında daha bağımsız olmak üzere Maryan Yovanoviç, Sırbistan'ın doğusunda Osmanlı güçlerine karşı savaştı. II. Josef'in emriyle Mihal Mihalyeviç'in komutası altında kurulan fraykor birliği kuruldu. Başlangıçta 500 kişiden oluşan bu birliğin sayısı, Sırp'ların Avusturya tarafına göçmeleriyle birlikte arttı. Öte taraftan nahiyelerde knezler ve papazlar, Osmanlı birliklerine karşı savaşmak için gönüllüler topladılar. Osmanlılar tarafından Palej ile Uşça arasını korumakla görevlendirilen başknez Aleksa Nenadoviç taraf değiştirerek Avusturya için savaşmaya başladı⁷.

Avusturya, Osmanlı İmparatorluğu'na karşı nispeten başarılı bir şekilde savaşı götürüyor olmasına karşı Avrupa'daki devletlerarası gelişmeler II. Josef'i barış aramaya itti. Hem II. Katerina hem de II. Josef'in barış isteklerini, Osmanlılar, Kırım ve Özi'nin geri verilmesi ve Avusturya'nın işgal ettiği yerlerden tamamen çekilmesi, savaş tazminatı ödemesi şartlarına bağladılar (Shaw 1971: 31). II. Josef, bu şartları kabul etmediği gibi Belgrad'ı ele geçip muhtemel bir anlaşma durumunda elini güçlendirmek istiyordu. Avusturya ordusu, 1789 güzünde Belgrad'ı almak için büyük askerî harekât başlattı. Belgrad'ı Rumeli'nin kilidi olarak tavsif eden Sultan I. Abdulhamid (1774-1789), Osmanlı-Avusturya savaşının başladığı sırada şehrin savunması için her ne gerekiyorsa yapılmasına dair emir göndermişti⁸.

30 Eylül 1789'da Belgrad varoşunu ele geçiren Avusturya birlikleri, Belgrad muhafızı Osman Paşa'dan şehrin teslim edilmesini istediler. Osman Paşa, Niş'ten yardım gelir umuduyla bir süre direndiyse de Avusturyalının geceli gündüzlü şehri şiddetli bir şekilde dövmesi üzerine 6 Ekim 1789'da şehri Avusturya subaylarına teslim etti. Cevdet Paşa, Belgrad'ın düşmesine Avusturyalılardan rüşvet aldığı için Niş'ten bir türlü harekete geçmeyen Abdi Paşa'nın sebep olduğunu kaydetmektedir (1309/IV: 333). Ancak III. Selim (7 Nisan 1789-29 Mayıs 1807), daha sonra Ebu Bekir Paşa'ya gönderdiği bir hükümde "*bu defa vuku bulan seferde Nemçe tarafından Belgrad kalesi mu-*

⁷ Mateya Nenadoviç babasının (Aleksa Nenadoviç'in) faaliyetleri hakkında geniş bilgiler vermektedir. (1966: 30-38).

⁸ BOA, HAT, 54407 (3 R.ahir 1203/31 Aralık 1788).

hasarasına mübaşeret olunur olunmaz velhasıl 52 seneden beri nef-i kesire-i padişahaneye bedel 52 gün maksad-ı muhasaraya tahammül etmeyüb kale-i merkûmeyi eyyam-ı kalile zarfında bi't-tav ve'r-rıza bilâ cenk ü cidal tahliye birle elleriyle Nemçeli yedine teslim ile icra-yı hıyanet..." diyerek, Belgrad'ın düşmesinin asıl sorumlusu olarak yamakları göstermiştir⁹.

Osmanlı-Avusturya savaşının sona ermesinde devletler arası gelişmeler önemli rol oynadı. Avrupa büyük güçleri Avusturya ve Rusya'nın Balkanlara doğru genişliyor olmasından rahatsızlık duyuyorlardı. Fransız İhtilâli, bütün Avrupa devletlerinin dikkatini kendi topraklarına çevirmelerine yol açmıştı. Artık Avusturya için daha önemli olan, batı sınırlarını güvence altına alarak ihtilâlin, olumsuz etkilerinden imparatorluğu uzak tutmaktı. Öte taraftan 20 Şubat 1790'da II. Josef'in ölmesi ve yerine doğuda bir savaş sürdürmeyi kesinlikle istemeyen II. Leopold'un (1790-1792) geçmesi, Avusturya'nın siyasetinde köklü değişikliklere yol açtı. Dış politikada kardeşinden tamamen farklı düşünen II. Leopold, yeni toprakların fethedilmesini değil, imparatorluğun mevcut durumun muhafazasını önemsiyordu. 27 Temmuz 1790 Reichenbach Anlaşması'yla, II. Leopold, İngiltere, Hollanda ve Prusya'nın arabuluculuğunda Osmanlılarla barış yapmayı kabul etti (Armaoğlu 1997: 20; Anderson 2001: 35).

Bu dönemde, Gazi Hasan Paşa'nın çabalarıyla cephedeki durumunu düzelteren Osmanlı İmparatorluğu'nda barış karşıtı bir hava oluşmasına rağmen Gazi Hasan Paşa'nın zamansız ölümü ve ordu düzeninin tekrar bozulması III. Selim'i Avusturya ile bir anlaşma yapmaya mecbur bıraktı (Shaw 1994: 351). 4 Ağustos 1791'de *status quo ante bellum* (savaş öncesi şartlar) temelinde imzalanan Zıştovi Anlaşması ile Osmanlı İmparatorluğu ve Avusturya arasındaki savaş sona erdi. Bu şekilde cephelerden birini kapatan Osmanlılar, kısa bir süre sonra Ruslarla da Yaş Anlaşması'nı (9 Ocak 1792) imzaladılar. Ruslar savaş sırasında gösterdikleri gayret ve başarının meyvelerini bu anlaşmada topladılar¹⁰.

⁹ BOA, Müh. Def. 197, s. 6 (tt. Ağustos-Eylül 1791); HAT, 10301 (tt. Ağustos-Eylül 1791).

¹⁰ Bu anlaşma ile Küçük Kaynarca Anlaşması teyit edilmiş, Özi Ruslara bırakılmıştır (Uzunçarşılı 1995: 592). Stavrianos, Yaş Anlaşması'nın Balkanların tarihi açısından bir dönüm noktası olarak değerlendiriyor. Ona göre, bu anlaşma, Rusya'nın Balkanlar üzerindeki nüfuzunu kesin bir şekilde garanti altına almıştır (1966: 197). Anlaşmanın maddeleri için bkz (Erim 1953: 187-194).

Ziştovi barış müzakerelerinde çözülmesi gereken önemli meselelerden biri, savaş sırasında Avusturya'nın yanında Osmanlılara karşı savaşan Hıristiyan tebaanın durumunun ne olacağıydı. 1789 sonu 1790 başlarında, barış ihtimali doğduğunda Sırlar, Karadağlılar, Eflak ve Boğdanlılar, Osmanlı İmparatorluğu'nun cezalandırmasından kurtulmak için yabancı bir ülkenin garantörlüğünün sağlanmasına yönelik faaliyetlere başladılar (Panteliç 1927: 37). Başta Arşimandrit Stefan Yovanoviç olmak üzere Sırlar, bu dönemde Avusturya'dan yardım isteyen mektuplar gönderdiler, Viyana'da girişimlerde bulundular. Yovanoviç, Sırların yeniden Osmanlı idaresi altına girmeleri durumunda hiç olmazsa Eflak ve Boğdan'a verilmiş olan özerkliğin bir benzerini Sırların elde etmesi için büyük çaba sarf etti (Novakoviç 1906: 39).

Ancak Avusturya, bütün dikkatini batıya yöneltmiş, bir an önce doğudaki sorunlarını çözmeye uğraşıyor, Osmanlı yönetimi altında yaşayan Hıristiyanlar ve özellikle de Sırlar yüzünden barışı tehlikeye atmak istemiyordu. Bu sebeple, Ziştovi Anlaşması'nda sadece birinci maddede, bütün Hıristiyan reaya (Karadağ, Bosna-Hersek, Eflak-Boğdan ve Sırbistan) için genel bir af hükmü yer aldı (Cevdet 1309/V: 319; Erim 1953: 169). Sırların Avusturya yüzünden yaşadıkları hayal kırıklığını, savaş döneminde fraykor olarak görev yapan Aleksa Nenadoviç, "*Ben Çar'ı (Avusturya İmparatoru) terk etmedim. Çar beni ve bütün Sırp halkını terk etti. İşte şimdi tekrar Sava'yı geçip gidiyorum-Osmanlı tarafına-manastırdan manastıra dolaşıp, artık kimse Nemçelilere-Almanlara- inanmasın diyeceğim*" sözleriyle ifade etmiştir (Nenadoviç 1966: 50). Sırların isyanları, Osmanlı-Avusturya savaşının kaderinde tayin edici bir rol oynamamış olsa da Sırlar açısından önemli sonuçlar doğurmuştur. Bu savaşta Sırlar, savaş tecrübelerini artırdılar. 1804 isyanını önde gelen isimleri arasında ya fraykor birliklerinde ya da çete grupları içinde bu savaşa katılan kişiler bulunmaktadır.

Osmanlı İmparatorluğu, Avusturya ve Rusya ile savaşı sona erdirmesine rağmen Balkanlarda asayiş ve düzeni tesiste büyük zorluklarla karşı karşıyaydı. Son savaşlardan sonra bir anlamda işsiz kalan askerî gruplar, Balkanlardaki ayanların, paşaların, mütegalibelerin etrafında kümelenmişler ve bu yüzden, XVIII. yüzyılın son demlerinde Balkanlarda tam bir otorite boşluğu hüküm sürmeye başlamıştı. Vidin'de Pazvandoğlu, Şumnu ve Rusçuk civarında Tirsiniklioğlu İsmail, Serez'de İsmail Bey, Arnavutluk ve Mora'da Tepedelenli Ali Paşa, Silistire ve Deliorman yöresinde Yılıkoğlu Süleyman Ağa, Kuzey Arnavutlukta Buşatlı Mahmud Paşa, Orta Arnavutluk'ta Avlonyalı İbrahim Paşa, fiilen idareyi ele geçirmişlerdi (Asım 1867/I: 367).

1787-92 Osmanlı-Rus ve Avusturya savaşları Osmanlı İmparatorluğu'nun içinde bulunduğu askerî zaafı açık bir şekilde göstermişti. Sultan III. Selim'in şiddetle arzularına rağmen Osmanlı birlikleri, savaşların akıbetini etkileyecek başarılar kazanamamışlar, imparatorluk dış gelişmelerin doğurduğu şartlar vesilesiyle büyük toprak kayıplarına uğramadan bu savaşlardan sıyrılabilmmişti¹¹. Osmanlı ordusu, eski güç ve kudretinden oldukça uzaklaşmıştı. Düzen ve disiplin, yerini, serkeslik ve kabadayılığa bırakmıştı. III. Selim, doğan barış ortamından faydalanarak askerî sistem üzerinde ciddi islahatlar yapmak azmindeydi.

Yenilenen Osmanlı İdaresi

Ziştovi Anlaşması'ndan hemen sonra Semendire sancağında¹² bu islahatları yürütmek üzere Silistire seraskeri Ebu Bekir Paşa, Belgrad muhafızlı-

¹¹ III. Selim tahta çıktığı zaman, Osmanlı İmparatorluğu, iki yıldan beri Avusturya ve Rusya ile savaşta bulunuyordu. Genç sultan, 1768-1774 arasında Rusya ile yapılan savaşın utancını silmek ve kesin bir zafer kazanmak için bütün azmiyle gayret etmiş, devlet adamlarından bazılarının tavsiyesiyle ecdadının yaptığı gibi bir ara cepheye ordunun başına geçmeyi dahi düşünmüştü (Karal 1999: 28).

¹² XVIII. yüzyılın sonlarında Semendire sancağı, Pasarofça, Parakin, Yagodina, Alacahisar, Uziçe, Sokol, Böğürdelen, Semendire, Köprü, Rudnik, Valjevo ve Belgrad olmak üzere 12 nahiyeden müteşekkildi. 1804'te 17 şehir 1789 köy olmak üzere toplam 1806 yerleşim yeri bulunmaktaydı. Bu köylerde ortalama 40-50 ev vardı. 100 hanelik köyler oldukça nadirdi (Konstandinoviç 1970: 19; 74; Stoyançeviç 1980: 205). Sırp isyanlarının patlak verdiği ve yayıldığı Semendire sancağının sınırları, kuzeyde Sava ve Tuna, batıda Drina, güneyde Drina'dan biraz içeride kalan Tara dağları, İzvornik ve Hersek sancakları ve Timok nehrinin batısında kalan coğrafyayı kapsamaktadır. Hiç şüphesiz bu sınırlar zamana ve olaylara bağlı olarak değişmiştir. Sırp isyanları arifesinde Semendire sancağı 20.000 ile 24.000 km² arasında bir yüzölçümüne sahipti. Bu alan aşağı yukarı 1830'larda teşekkül eden Sırp knezliğinin topraklarıyla örtüşmektedir (Konstandinoviç 1970: 8). XVIII. yüzyıl sonu ve XIX. yüzyıl başlarında Semendire sancağında Türk-Müslüman nüfus iki gruptan oluşmaktaydı. Birinci grup, Semendire sancağının eski ve sürekli sakinleri olan sipahiler, yerli kulu ve yeniçeriler ile onların aileleriydi. İkinci grup ise özellikle 1788-91 Osmanlı Avusturya Savaşı'ndan sonra ve 1802'de dayaların yönetimi ile birlikte sancağa yerleşen Müslümanlardı. Bunların arasında etnik bir birlikten söz etmek mümkün değildir. Sırp kaynakları genellikle hepsine birden Türk tabirini kullanırlar. Ancak bunların arasında etnik olarak Türk bulunduğu gibi *taze* olarak tabir edilen Arnavut, Boşnak, Bulgar, Yunan ve Rumen

ğına tayin edildi¹³. Sultanın emriyle, reayanın karyelerine varan ve zorla reayadan vergi toplayan, savaş esnasında da ciddi bir mukavemet göstermeden Belgrad kalesini Avusturyalılara teslim eden yamakların, Belgrad'a dönüşlerini kesin surette yasaklandı. Kalenin muhafazasının, Bosna'da olduğu gibi ocaklık tahsis edilmek suretiyle sağlanması, bu şekilde yerlilerden her biri 400-500 kişiden oluşacak, dört beş adet Orta kurulması, Ortaların neferâtına kesinlikle eski yamaklardan bir kişinin bile yazılmaması Ebu Bekir Paşa'ya bildirildi¹⁴.

Yamakların dönüşlerine bahane kalmaması için Şeyhülislam Mevlana Mehmed Mekkî Efendi'den fetvalar çıkartıldı. Yamakların bütün çiftlik ve emlakleri, mirî araziye çevrilerek, bu araziler, erbab-ı ziraatten taliplilerine resm-i tapu karşılığında dağıtıldı. Sancakta yeni timar yoklaması yapılarak timarı başında bulunmayan sipahilerin, timarları ellerinden alındı Timar ve zaimlerin, kayıtsız şartsız kalede, alaybeylerinin bayrakları altında bulunmaları, sancağın nahiye ve karyelerine varmamaları emredildi. Ayrıca Avusturya'nın yanında savaşa katılan Sırp reayası Zıştovi Anlaşması'nın hükmü gereği padişah tarafından affedildi¹⁵.

kökene ait topluluklar da mevcuttu (Stoyançeviç 1980: 8). İsyanlar öncesi Semendire sancağında Türk-Müslüman nüfusu hakkında kesin rakamlar elimizde bulunmamakla birlikte 40-50.000 arasında olduğu tahmin edilmektedir (Stoyançeviç 1980: 13). Ancak kesin olan nokta Müslümanların hemen hemen bütün şehirlerde ekseriyeti oluşturduklarıdır. Buna karşın köyler neredeyse tamamen Sırp tarafından iskan edilmiştir. Vuk Karaciç "*Sırp halkının içinde köylüden başkası yoktur. Yalnızca çok az Sırp varoşlarda tüccar ve esnaf (terzi, ekmekçi, tüfekçi, kuyumcu) olarak hayatlarını sürdürür*" demektedir (1954: 38). 1783-84 Belgrad, Böğürdelen, Pojega, Gradişte şehirleri hariç olmak üzere toplam 21 şehirde 1.654 Müslüman 633 Sırp hanesi tespit edilmiştir. Yine aynı yıl Belgrad'da 1.200 Sırp buna karşılık 20.000 Müslüman yaşamaktaydı. 1819'da Belgrad'da 2.500, Uziçe'de 1.000, Sokol ve çevresinde 600, Köprü'de 300, Semendire'de 200, Böğürdelen'de 150, Yagodina'da 100, Valjevo ve Çaçak'ta 20 Müslüman hanesi vardı (Konstandinoviç 1970: 72-73).

¹³ BOA, HAT, 7404-B (28 Zilhicce 1205/28 Ağustos 1791).

¹⁴ BOA, Müh. Def. 196, s, 6 (tt. Zilhicce 1205-Muharrem 1206/Ağustos-Eylül 1791)

¹⁵ BOA, Müh. Def. 196, s, 7 (tt. Zilhicce 1205-Muharrem 1206/Ağustos-Eylül 1791); Müh. Def. 197, s, 14 (Evahir-i Zillhicce 1205/20-30 Ağustos 1791); HAT, 10301 (Zilhicce 1205-Muharrem 1206/Ağustos-Eylül 1791); (Şabanoviç 1956: 13-14).

Aslında Ebu Bekir Paşa, daha Belgrad'a gelmeden önce yamaklara karşı nasıl bir siyaset izleyeceğini yamak reislerinden Deli Ahmed'i idam ettirerek açık bir şekilde göstermişti¹⁶. Semendire sancağına dönüşlerinin yasaklanması üzerine yamaklar Vidin'de eski bir yamak reisi olan Pazvandoğlu Osman'ın himayesine sığındılar¹⁷. Ebu Bekir Paşa'nın aldığı tedbirler sayesinde sancakta asayiş temin edildi ve Sırp reayası huzura kavuştu. Knezleri *emin* olarak vergi toplamakla görevlendirilen Ebu Bekir Paşa, idare ile reayaya arasında köprüleri yeniden kurdu (Shaw 1982: 73). Ancak Ebu Bekir Paşa'nın Belgrad muhafızlığı uzun sürmedi. İskodra'da Buşatlı Mahmut Paşa'nın isyan etmesi üzerine isyanı bastırmak için Rumeli valisi olarak tayin edildi (Cevdet 1309/VI: 102). Ebu Bekir Paşa'nın yerine de Çirmen mutassarı Mehmed Paşa (Pekmezci) atandı. Bâb-ı Âli, Ebu Bekir Paşa zamanında gösterdiği kararlılığı aynen devam ettirdi. Mehmed Paşa'ya, kaleyi Nemçeliye teslim eden yamaklara kesin surette merhamet ve şefkat göstermemesi, selefi Ebu Bekir Paşa'nın yaptığı gibi bu hususa dikkat etmesi ve eğer yamaklar, her hangi bir şekilde Belgrad'a yaklaşmaya çalışırlar ise hemen külliyele asker ile üzerlerine varması istendi¹⁸.

Bu emir doğrultusunda hareket eden Pekmezci Mehmed Paşa'ya yamakların tepkisi gecikmedi. Yamaklar, Pasarofça ve Semendire'de büyük bir kalabalık teşkil edip Belgrad üzerine yürüdüler. Varoşu zapt edip kaleye gir-

¹⁶ Deli Ahmed, Koça ile mücadele esnasında yararlılık göstermiş ve bu yüzden idam kararı ertelenmişti. Hatta kendisine daha sonra paşalık rütbesi verilmişti (Şabanoviç 1956: 10; Cevdet 1309/V:230-231). Deli Ahmed hakkında geniş bilgi için bkz (Çubriloviç 2003: 155-183).

¹⁷ Pazvandoğlu Osman (1758-1807) eski bir yamaktı. 1789 da gönüllü akıncıların başında Avusturya'ya karşı savaşmış bu yararlılığından dolayı affedilip babasına ait toprakların bir kısmı kendisine iade edilmişti. Vidin'de kısa zaman içinde nüfuzunu artırarak yamakların lideri haline gelmişti (Asım 1867/I: 618-619; Cevdet 1309/VI: 294; Eren 1964: 533). İmparatorluğun hem Rusya ve hem de Avusturya ile yorucu savaşlar yapması bölgede idarî ve askerî düzensizliklere sebep olduğundan, bu savaşlardan sonra işsiz kalan yeniçeriler, sekbanlar, sipahiler ve kırcaliler Pazvandoğlu'nun çevresinde toplandılar ve Vidin sergerde takımının merkezi haline geldi. Öte taraftan Belgrad'dan sürülen yamaklar da Pazvandoğlu'na kapıldılar (Zens 2002: 91). Bu durumu bölgede kendi gücünü artırmak için kullanmayı başaran Pazvandoğlu, Sultan'ın *yeni düzenine* karşı *eski düzeni* temsil eden bir askerî-politik güç olarak yükseldi.

¹⁸ BOA. Müh. Def. 186, s, 289 (Evail-i Safer 1207/18-28 Eylül-1792).

diler. Muhafız ve cümle zabitanı esir ettiler. Bu durum karşısında İstanbul, Çirmen sancağı mutasarrıfı (Hamamcızade) Ahmed Paşa'yı yamakları tedip etmekle görevlendirildi. İzvornik ve Alacahisar sancaklarına Ahmed Paşa'ya yardım etmek üzere hareket geçmeleri emredildi¹⁹. Ahmed Paşa, Belgrad'a Avusturya üzerinden yapılan gıda sevkıyatını kestirerek yamakların direnişini kırıp ve 26 Kasım 1792'de Belgrad kalesini ele geçirdi (Cevdet 1309/VI: 100; Panteliç 1927: 113).

Ahmed Paşa, şehre girer girmez asilerin yakalanmasını emrini verdiği gibi ve sancakta bir tek yamağın dahi meskûn olamayacağını bütün nahiyelere bildirdi. Semendire'ye çekilen asiler, Ahmed Paşa'ya bir heyet göndererek Belgrad'a dönme arzularını izhar ettiler. Paşa ise Avusturya ile yapılan savaşta onların gerektiği gibi mücadele etmediklerini, sultandan ziyade Avusturya imparatoruna hizmette bulduklarını, şehirlerin kapılarını düşmana açtıklarını dolayısıyla sultanın onları affetmesinin mümkün olmadığını ve Semendire'yi bir an evvel terk etmelerini, aksi takdirde hiç merhamet göstermeden bütün asileri kılıçtan geçireceği haberini gönderdi²⁰. Bu arada asilerin tedbinde başarılı olamayan Pekmezci Mehmed Paşa'nın yerine 21 Ocak 1793'te Ahmed Paşa, Belgrad muhafızı olarak tayin edildi (Cevdet 1309/VI: 100; Panteliç 1927: 115-118). Yamaklara karşı oldukça sert tedbirler almasına rağmen Sırp reayası Hamamcızade Ahmet Paşa'yı rüşvet alıyor diye Bâb-ı Âli'ye şikâyet etti. Bunun üzerine Kapıcıbaşı ve İrad-ı Cedid hazinesi mültezimlerinden Filibe ayanı Şinikzade Mustafa Ağa, şikâyetleri tahkik etmek, askerî ve idarî bir takım düzenlemeler yapmak üzere geniş yetkilerle donatılarak Belgrad'a gönderildi (Cevdet 1309/VI: 100)²¹.

Güç Mücadelesi: Hacı Mustafa Paşa, Yamaklar ve Pazvandoğlu

Belgrad'a gelmesinden kısa bir süre sonra (14 Temmuz 1793), Şinikzade Mustafa Ağa, üç tuğlu vezaret rütbesiyle Belgrad muhafızlığına, Ahmed

¹⁹ BOA. Müh. Def. 186, s. 290 (Evail-i Safer 1207/18-28 Eylül 1792).

²⁰ Yamaklardan bir kısmı sınırdaki kalelerin Avusturya tarafından işgal edilme tehlikesi doğduğunda kaleleri terk edip iç bölgelere geçmişlerdi. Bâb-ı Âli'nin yerini terk eden yamakları ölümle cezalandıracağına dair tehdidi de pek bir işe yaramamıştı (Triçkoviç 1970b: 350).

²¹ Şinikzade Mustafa Paşa'nın tercüme-i hali için bkz (Mehmed Süreyya 1997/IV-II: 35-36).

Paşa ise Tırhala'ya atandı. Ahmed Paşa'nın kısa bir süre sonra vuku bulan vefatı üzerine Tırhala mutasarrıflığı da Hacı Mustafa Paşa'ya tevdi edildi (Cevdet 1309/VI: 100). Mustafa Paşa'nın muhafız atanmasından birkaç gün sonra yamaklar, Kara Hasan adlı şakinin önderliğinde, Belgrad'ı ele geçirmek üzere Pazvandoğlu'nun verdiği destekle Vidin tarafından taarruza geçtiler. Ancak Alacahisar sancağı mutasarrıfı Şehsuvar Abdi Paşa, Uziçe serturnacısı Ahmed Ağa ve çevre nahiyelerden tertip edilen birliklerle, yamakların Belgrad'a saldırıları püskürtüldü. Pasarofça'ya kadar ilerlemiş olan yamaklar Vidin'e geri dönmek zorunda kaldılar²².

Mustafa Paşa, bir yandan Pazvandoğlu ve yamaklarla uğraşırken öte taraftan reayanın sosyal ve ekonomik durumunu iyileştirecek bir takım teşebbüslerde bulunuyordu. Bu cümleden olarak knez ve söz sahipleriyle müşavere edip Aziz Efendi'yi aşağıda sıralanan taleplerle İstanbul'a gönderdi.

1-Zuema ve erbab-ı timar, reayadan öşürden başka türlü isimler altında vergi tahsil ettikleri gibi reayayı bîlâ-ücret kendi namlarına istihdam etmekte, reaya fukarasından yem ve yiyecek almaktadırlar. Bu haksızlıkların önüne geçilmesi,

2-Sırp reayasının ödemekle yükümlü olduğu vergilerin, Belgrad nahiyeleri 20.000 hane itibar olarak, ruz-ı Kasım ve ruz-ı Hazerde iki taksitte ödenmek üzere maktua bağlanması,

3-Reayanın, Belgrad muhafızına verildiği 2.000 araba saman, 2.000 araba odun vermeye devam etmesi ve vezirlere Belgrad'dan Niş'e varıncaya kadar mekûlat masrafları için 5.000 kuruştan ziyade bir şey vermemesi,

4-Herhangi bir mahalde biri öldürülür ve katil yakalanıp ele geçirilemez ise o nahiyeden, 500 kuruş kan parasının dışında para talep edilmemesi, nüvab ve hâkimlerin, keşif harcı namıyla aldıkları 12 kuruştan ziyade para almamaları,

5-Vüzera ve diğer memurların reayaya kilise tamir ediyorlar diye ilişmemeleri,

²² BOA, HAT, 56681 (Zilkâde 1207/ Haziran/Temmuz 1794); (Panteliç 1927: 129-130).

6-Muhassıl kethüdalarından, alaybeylerinden, mütesellim ya da voyvodalardan izin tezkeresi olmayan Müslümanların Sırp köylerine girmemesi,

7-Bu nizamın dışında reayadan hiç bir surette para tahsil edilmemesi ve buna kalkışanlar şiddetle cezalandırılması,

8-Menşe-i mezalim olup padişah tarafından yasaklanan reaya karyelerinin çiftlik ittihaz edilmemesi²³. Osmanlı merkezî idaresi, reayanın bu taleplerini, 1793-94 yıllarında gönderilen fermanlarla karşıladı (Vukiçeviç 1907: 149-151; Panteliç 1927: 157-158)²⁴.

Mustafa Paşa sancağa bir nizam vermeye uğraşırken Belgrad'a dönmek hususundaki ısrarlarından bir türlü vazgeçmeyen yamaklar, 1795 yazında Pazvandoğlu'ndan aldıkları destekle, Vidin ve Ata Kalesi'nden top ve mühimmat temin ederek, daha önce fermanlı ilan edilen Köse Mustafa ve Kara Hasan'ın önderliğinde, bir kez daha Belgrad'a doğru harekete geçtiler. Yamaklar, Belgrad'ın yeniçeri ağası Çelebi Mustafa Ağa ve Belgrad muhafazasına memur dört yeniçeri ortasının zabitleri ile gizlice görüşüp verdikleri rüşvet karşılığı onların yardımıyla varoşa girdiler. Hacı Mustafa Paşa, maiyyetindeki sekban ve yerli neferâtı ile birlikte iç kaleye kapandı. Hacı Mustafa Paşa, iç kaleden huruç ederek yamaklara ağır kayıplar verdirip onları püskürtmeyi başardı. Bunun üzerine yamaklar Vidin'e dönüp Pavzandoğlu'na sığınmak zorunda kaldılar. Yamaklara yardım eden Çelebi Mustafa Ağa idam edilirken dört yeniçeri ortası Sinop'a sürüldü. Yerlerine Mora ve Hanya'dan yeniçeriler gönderildi²⁵.

²³ BOA, Cev. Mal. 2906 (12 R.ahir 1208/18 Ekim 1793).

²⁴ Mustafa Paşa'ya gönderildiği söylenen fermanlar, bu güne kadar bulunamamıştır. Ancak devre ait diğer Osmanlı kayıtlarından yukarıdaki hususlara dair bir düzenleme yapıldığı ve fermanlar gönderildiğini söyleyebiliriz. 1804 Şubat-Mart'ına ait olduğunu tahmin ettiğimiz bir belgede "207 senesi talimname-i humâyun ve evâmîr-i âliyeler ile verilen nizam-ı müstahsâneye kemâ kâne rabûta verilmekle..." denmektedir. Bkz: BOA, HAT, 3918 (tt. 1216/1801-1802).

²⁵ BOA, Müh. Def. 202, s, 41 (1210/ 1795-96); HAT 57758, (tt. Haziran 1795); HAT, 57759 (tt. Haziran 1795); HAT, 57748, (18 Zilhicce 1209/6 Temmuz 1795); (Şabanoviç 1956: 33-35; Cevdet 1309/VI: 213- 214).

1795 sonlarına doğru Pazvandoğlu meselesi yeni bir evreye girdi. Pazvandoğlu, İstanbul'a, artık Belgrad matrudlarına yardımda bulunmayacağını ve bundan sonra Vidin muhafızlarının sözlerine itaat edeceğini bildirdi. Merkezî idare, Pazvandoğlu ile asiler arasındaki bağlantıyı koparmak ve böylece onları zayıflatmak için Şubat 1796'da Pazvandoğlu'nu affetti (Cevdet 1309/VI: 215; Eren 1964: 533). Ancak İstanbul'un af kararı, Pazvandoğlu Osman'ın bölgede daha da güçlenmesinden başka bir işe yaramadı. Kendisinin birkaç vezirin yapamadığı işleri yaptığını ve topraklarında halkın huzur ve güven içinde yaşadığını devlete asi olmadığını ileri sürerek vezirlik rütbesi istedi. Pazvandoğlu'na katiyen güvenmeyen merkezî idare, onun bu isteğini yerine getirmekte tereddüt etmekteydi (Cevdet 1309/VI: 244; Eren 1964: 533).

Bu arada Belgrad matrudları yamaklar, padişah tarafından affedildiklerine dair yalan haberler yaymakta ve Vidin'den Belgrad'a geçmek için fırsat kollamaktaydılar. İstanbul'dan Mustafa Paşa'ya gönderilen bir emirle, yamakların yaydıkları bu haberlerin aslı olmadığıнын bütün karye ve nahiyelere bildirilmesi emredildi. Muhtemel bir saldırı durumunda Mustafa Paşa'nın tedbir olmak üzere maiyyetindeki sekbanı artırmasına ruhsat verildi. Bu sekbanın masrafları için 150.000 kuruş irsal edildi. Padişah, Mustafa Paşa'ya yamak maddesine iki kat dikkat etmesini ve kalenin muhafazası için ne gerekiyorsa yapmasını emretti²⁶. Bu emir ve talimatlara riayet eden Mustafa Paşa, Belgrad'daki başarılarıyla merkezin teveccühünü kazanıp, dağlı eşkıyası²⁷ ve Pazvandoğlu meselesini çözmek üzere Haziran 1797'de Rumeli valiliğine atandı ancak Hacı Mustafa Paşa, Pazvandoğlu karşısında pek bir varlık gösteremedi (Özkaya 1983: 45). Pazvandoğlu'nun önü, Tepedelenli Ali Paşa'nın 1797 güzünde Mustafa Paşa'nın yerine Rumeli valiliğine tayininden sonra alınabildi (Shaw 1971; Zens 2002: 97).

²⁶ BOA, Müh. Def. 197 s, 155 (Evahir-i Receb, 1211/ 19-30 Ocak 1797). HAT 57519 (18 Zilhicce 1211/14 Haziran 1797). Sadrazamın Padişaha sunduğu bir telhise nazaran Belgrad kalesinde 302 top, 1978 nefer muhafız, 1000 sekban ve 1500 tüfenkli kapı halkı, 1000 nefer yerli neferatı mevcut olduğu anlaşılmaktadır. Bkz: BOA, HAT 57513 (7 Zilhicce 1211/3 Haziran 1797).

²⁷ XVIII. yüzyılın son on yılında Balkanlarda Osmanlı İmparatorluğu'nun otoritesine ağır darbe vuran ve bölgeyi tam bir kargaşa ortamına sürükleyen dağlı eşkıyası meselesi hakkında geniş bilgi için bkz (Özkaya 1983).

Bu arada yaşanan devletler arası gelişmeler Pazvandoğlu meselesini çözümlenmesini akamete uğrattı. Fransa, Avusturya ile 17 Ekim 1797'de Campo Formio Anlaşması'nı imzalamış ve bu iki devlet Venedik topraklarını kendi aralarında paylaşmışlardı. Fransa, anlaşma gereği Yunan Adaları'nı işgal etmiş ve buradan devrim propagandası ile Yunanlı isyan için kışkırtmaya başlamıştı (Karal 1994: 27). Pazvandoğlu, bu şartlar altında İstanbul'un kendisiyle uzun süre uğraşamayacağını hesaplayarak, hükmettiği toprakları batıya doğru genişletip ani bir saldırıyla Belgrad'ı almak ve bu şehri kuracağı yeni devlete pay-i taht yapmak arzusundaydı (Panteliç 1949: 146)²⁸. Aralık 1797'de Kara Ömer adlı şakinin liderliğinde yamakları Belgrad üzerine saldı. Yamaklar, Poreç Adası'nı, Semendire ve Pasarofça'yı ele geçirip kısa bir zaman içinde Belgrad varoşuna ulaştılar. Ancak Belgrad kaymakamı Osman Paşa kaleden çıkarak yamakların üzerine hücum edip onları püskürtmeyi başardı. Ağır kayıplar veren yamaklar bir kez daha Vidin yolunu tutmakta zorunda kaldılar. Vaziyetin Bâb-ı Âli'ye malum olması üzerine Osman Paşa'ya İzvornik sancağı mutasarrıfı Hasan Paşa'ya ve Böğürdelen voyvodası Veli Efendi'ye asileri def etmekte gösterdikleri yaralıktan dolayı kürkleri ve kaputları gönderildi (Cevdet 1309/VI: 300-301).

Bâb-ı Âli, Pavzandoğlu meselesini kökünden çözmek için 1798 yazında büyük bir askerî kampanya başlattı. Orduların kumandası Kaptan-ı Derya Küçük Hüseyin Paşa'ya tevdi edildi. Bu operasyona, Anadolu valisi Seyyid Ali Paşa, Hacı Mustafa Paşa, Gürcü Osman Paşa, Tepedelenli Ali Paşa, Sirozlu İsmail Bey, Çirmen mutasarrıfı Silahdar Hüseyin Paşa, Tirsiniklioğlu İsmail Ağa, Bosna, Tırhala, Şumnu, Varna, Hezargrad ve Pravda'dan gelen ayanlar katıldılar (Cevdet 1309/VI: 297; Zens 2002: 99). Toplama bir ordu olan bu gücün, muntazam bir yapısı yoktu. Orduyu katılan ayan ve beyler arasında bir birlik söz konusu değildi²⁹. Öte taraftan Küçük Hüseyin Paşa, böyle bir askerî operasyonu yönetecek maharetten uzaktı. Saraydaki hasımları, bu zorlu meselede onu öne vererek başını yemek istemişlerdi. Mayıs 1798'de başlayan Vidin muhasarası, Haziran ayında şiddetlendi. Hatta bir ara bunalan Pazvan-

²⁸ Panteliç, Köse Mustafa ve Kara Hasan'dan başka birliğin liderleri arasında daha sonra Belgrad dayılarında olacak Molla Yusuf Ağa'yı da kaydediyor (1949: 147).

²⁹ XVIII. yüzyılın son çeyreğinde Osmanlı ordusunun temel gücünü ayanların kontrol ettiği eyalet askerleri oluşturmaktaydı. Aslında bu dönemde hem sipahi ordusu hem de yeniçeriler gerçek bir askeri gücü temsil etmiyorlardı (Mutafçieva: 1978: 180-181).

doğlu, Hüseyin Paşa'dan af diledi. Bu isteği kabul edilmeyince başka çıkar yolu kalmayan Pazvandoğlu, mukavemetini artırdı ve zaman zaman kaleden huruç ederek kuşatmayı kırdı. Neticede bu büyük ordu, 10.000-15.000 kişiden oluşan asiler karşısında beklenen başarıyı sağlayamadı (Jorga 2004/5: 115; Eren 1964: 534).

Temmuz 1798'de Napolyon'un Mısır'ı işgali etmesi, Pazvandoğlu meselesini ikinci plana itti. Bâb-ı Âli, Pazvandoğlu'nu bir an önce yatıştırıp orduyu güneye kaydırmayı düşünüyordu (Shaw 1971: 246). Aslında Bâb-ı Âli ile bir barışı Pazvandoğlu da istiyordu. Çünkü Rusya ve Osmanlı İmparatorluğu, Napolyon tehlikesine karşı yakınlaşmaya başlamışlardı. Pazvandoğlu, bu durumda Rusya'nın kendi üzerine yapacağı muhtemel bir askerî harekâtı hesaba katmak zorundaydı. Küçük Hüseyin Paşa, İstanbul'a dönerken Pazvandoğlu'nun affedilmeyi dileyen mektubu Paşa'ya ulaştı. Bâb-ı Âli, Pazvandoğlu'nu affedip, daha önceki isyanlarında da ileri sürdüğü şartları kabul etti³⁰. Bu şartlar içinde konumuz açısından hiç şüphesiz en önemlisi yamakların sancağa dönüşlerine ve eski mülklerine kavuşmalarına izin verilmesidir³¹.

İstanbul, Belgrad'ın muhkem bir şekilde muhafazası için azami gayret göstermekte ve bu cümleden olarak Belgrad'a sık sık müfettişler gönderip kaledeki askerin ve mühimmatın durumu hakkında malumat almaktaydı. Daha yamakların Belgrad'a dönüşlerine izin verilmeden evvel kaleye yamak yazılması hususu üzerinde müzakereler yapılmış ve eski yamakların Belgrad'a dönüşlerine izin verilmesinin Pazvandoğlu'nun yamaklar arasında şöhretini artıracığı endişesiyle bundan vazgeçilmişti³². Ancak yukarıda temas ettiğimiz hadiseler, İstanbul'un bu kararından vazgeçerek yamakların dönüşüne rıza göstermesi mecburiyetini doğurdu.

³⁰ Pazvandoğlu'nun talep ettiği şartlar kendisine üç tuğlu vezirlik rütbesinin verilmesi ve Vidin muhafızı olarak atanması idi. Pazvandoğlu'na ilkin kapıcıbaşılık bilahare vezaret rütbesi tevdi edildi. Vezirlik rütbesi 21 Haziran 1799 verilmiş ancak Niğbolu, Plevne ve Borkoçça eşkıyalarına yardım ettiği gerekçesiyle 20 Eylül 1800 geri alındı (Zens 2002: 99).

³¹ Sultanın yamakları affetme kararında hem İstanbul'da hem de Saraybosna'da ulema ve yeniçeri gruplarının propagandalarının önemli etkisi olmuştu. Bu gruplar Hıristiyan reyanın (Sırplar) eline silah alıp Müslümanlar (yamaklar) üzerine hücum etmelerinin İslam ile bağdaşır bir tarafı olmadığı fikrini işlemişlerdi (Shaw 1971: 306; 1982: 75).

³² BOA, HAT, 57306 (tt. Haziran 1798).

Alınan karara göre, yamakların eski suçları affedilecekti. Yamaklar gece-gündüz kaleyi bekleyip, düşman hücumu vaki olduğunda müdafaaya gayret gösterecekler, padişahın ve valilerin emrine itaat edeceklerdi. Emirlere aykırı davranan olursa ocaklı, onu hemen tedip edecekti. Yamaklar tarafından Sırp reayasından bir akçe dahi alınmayacak, reayaya zarar verilmeyecek, köylere taarruz edilmeyecekti. Semendire sancağı muhassıllık olduğundan yamaklar muhassıllık işlerine karışmayacaklar, bir kişide iki esame bulunmayacak, mahlûl vukuunda, ölenin esamesi saklanmayacaktı. Yamakların Belgrad'dan çıkarılmasından sonra yamak esamesi elde edenlerin esamelerine itibar edilmeyecek, sadece daha önce Belgrad'da ikamet eden yamakların yevmiyesi ödenecek, yamaklar yerli neferâtı ile hoş geçinecekler, yamakların Belgrad'dan çıkarılmalarından önce sahip oldukları mallar kendilerine iade edilecekti³³.

Bâb-ı Âli'nin kararı, Ocak 1799'da Belgrad'a ulaştığında büyük bir memnuniyetsizlikle karşılandı. Çünkü yamakların reayaya yaptıkları zulüm, henüz hafızalardan silinmiş değildi Yamaklar, Şubat 1799'dan itibaren Belgrad'a dönmeye başladılar. Vidin'den Belgrad'a gelen ilk grup on kişilik yaşlı yamaklardan oluşuyordu (Panteliç 1949: 194). Yamakların dönüşleriyle birlikte Hacı Mustafa Paşa, iki önemli sorunla karşı karşıya kalmıştı. Birincisi Bâb-ı Âli'nin emri gereği maiyyetinde bulunan sekbanı serbest bırakması için onlara 75.000 kuruş ödemek zorundaydı. Paralarını alamayan sekbanlar isyan etmiş, Belgrad kalesinin kapılarını kapatarak şehri zapt etmeye çalışmışlardı. Hacı Mustafa Paşa, Sırp reayasından bu parayı toplayarak sekbanlara vermiş ancak bu şekilde onları yatıştırabilmişti (Panteliç 1949: 195). İkincisi, yamakların mülklerine hangi şartlarda tekrar sahip olacakları meselesiydi ki bu sorun birincisinden daha ağır ve çözümü daha zordu. Mustafa Paşa, yamakların kaleyi ele geçirmelerinden korktuğu için merkeze yazdığı kaimelede mutlaka bu yamak yazılma hususunun önüne geçilmesi gerektiğini ısrarla belirtmişti. Bu talebe istinaden alınan kararla 2.000'den ziyade yamak yazılması yasaklandı³⁴.

Yamaklar, sancaktan çıkarıldıkları zaman el konulan malları başkalarına satılmış bu kişilerde daha sonra bu malları yerli neferâtı ve sipahilere satmışlardı. Malların yeni sahipleri bu mülklere dokuz yıl içinde tamirat ve ilaveler

³³ BOA, Müh. Def. 209, s, 90 (1 Şaban 1213/8 Ocak 1799).

³⁴ BOA, HAT 13317 (1214/ 5 Haziran 1799-24 Mayıs 1800).

yapmışlardı. Yamaklar mallarını geri istedikleri zaman mülklerin yeni sahipleri, yaptıkları masrafları tahsile çalıştılar. Ancak yamakların bu parayı ödeyecek durumları yoktu. Yeni bir huzursuzluğa meydan vermemek için bu para hazine tarafından karşılandı (Börekçi 2001: 38). Yamaklar sancakta huzursuzluk çıkarmaya ve reayadan şu kadar alacağım kalmış idi diyerek reayadan para tahsiline teşebbüs ettiler. Sultan Selim, Hacı Mustafa Paşa'ya gönderdiği bir hükümle bu şekilde harekete cesaret edenlerin behemehal tedip edilmelelerini emretti³⁵. Ancak yamaklar, Sırp reyası üzerinde zulüm uygulamaktan vazgeçemediler. Mart 1800'de yamaklar, Böğürdelen'e saldırıp knez Ranko Lazareviç'i öldürdüler. Bunun üzerine Mustafa Paşa, Böğürdelen'e askerlerini gönderdi. Yamaklar kaleye kapandıysa da Mustafa Paşa'nın askerleri direnişi kırıp kaleyi ele geçirdiler. Yamaklar şehir meydanında asıldı. Bu hadise, Mustafa Paşa ile yamaklar arasındaki düşmanlığı daha da artırdı (Ranke 1892: 69; Karaciç 1947: 51).

1801 baharında Bâb-ı Âli, bir yandan Pazvandoğlu'na kardeşi İbrahim vasıtasıyla Vidin paşası olarak tayin edildiğini ve Belgrad'a yönelik bütün düşmanca faaliyetlerini bir an evvel durdurması gerektiğini bildirirken, öte taraftan Hacı Mustafa Paşa'ya da yönetimi altındaki bütün bölgelerde idareyi sağlamasını eğer Pazvandoğlu bu yerleri boşaltmak istemez ise onunla savaşmasını emretti. Hacı Mustafa Paşa'nın Bâb-ı Âli'nin emri üzerine Fethülislam ve Negotin'e gönderdiği birlikler Fethülislam'da başarılı oldularsa da Negotin'de yenilgiye uğradılar (Panteliç 1949: 215)³⁶. Negotin'deki yenilgi, Hacı Mustafa Paşa'nın sonunu getirecek bir dizi gelişmenin başlangıcı oldu. Hacı Mustafa Paşa, yenilgide kimlerin rol oynadığını araştırmaya girişti. Yeniçeri ağasından padişaha sadakat yemini aldıktan sonra yamakları bağışlayıp ancak onlardan ikisinin (Molla Yusuf ve Bayraktar Hüseyin) kendisine teslim edilmesini istedi. Öte taraftan Fethülislam'da bulunan oğlu Derviş Bey'e bir mektup göndererek, isimlerini verdiği sekiz yamağın öldürmesini emretti. Bu mektup, yamakların eline geçince Paşa'ya karşı isyan başladı (Panteliç 1949: 241-243).

³⁵ BOA, Müh. Def. 209, s, 208 (Evail-i R.evvel 1214/3-13 Ağustos 1799).

³⁶ Krayina nahiyesinde bulunan bu şehirler, Pazvandoğlu'nun gözünün diktiği verimli arazilere sahipti. Krayina nahiyesi Sultanın kızlarının hassıydı. Burada beyin komutası altında iki knez görevlendirilmişti. 1797 sonlarında Pazvandoğlu Krayina'ya saldırıp buradaki mülkleri zorla ele geçirmişti (Yakşıç 1933: 13-14; 15).

Kuvvetlerinin büyük kısmı Fethülislam'da bulunan Paşa'nın yanında, sadece az miktarda sekbanı vardı. Hacı Mustafa Paşa, maiyyetindeki sekbanla birlikte iç kaleye kapanarak oğlunun yardıma gelmesini beklerken, yamaklar, 19 Ağustos 1801'de kaleye girip kontrolü ele geçirdiler. Kimsenin girip çıkmaması için kalenin bütün kapılarını kapattılar. Kısa zamanda Belgrad'da idareyi tamamen ele aldılar (Şabanoviç 1956: 84; Belgradî Raşid 1291: 24; Cevdet 1309/VII: 150)³⁷. Mustafa Paşa, muhtemelen yamakların baskısıyla yeniçeri ağasına yazdığı mektupta, hadiselerle sebebiyet verenlerin, divan kاتبی Hacı Emin Efendi, alaybeyi Abdurrahman Efendi, kale-i bâlâ yerliyan zabiti Osman Bey ve yerli ağalarından Salih Ağa'nın olduğunu, bu kişilerin ticaret tekeli kurarak bütün ticareti kontrol ettiklerini, bu durumun zaman içinde büyük huzursuzluklara sebep verdiğini belirtmekte ve hadiselerin maiyyetindeki sekbanlarla yerli, yamak, zaim ve sipahiler arasındaki kavgadan neşet ettiğini ancak suçluların cezalandırıldığını ve vaziyetin normale döndüğünü haber vermekteydi (Şabanoviç 1956: 106-107). 29 Ağustos 1801 tarihinde Bâb-ı Âli'ye gönderdiği diğer bir mektupta da, Halil Ağa'nın ikdam ve gayretlerinden övgü ile bahsediyor ve hizmetlerine binaen bir yıl daha Belgrad'da Ocak Ağası olarak kalmasını öneriyordu (Şabanoviç 1956: 123). Belgrad kadısının adamlarından Hüsrev Ağa ve İsmail isimli bir imamın, Bâb-ı Âli'ye gönderdikleri bir tahriratta ise hadiselerin sebebi olarak, Hacı Mustafa Paşa'nın maiyyetinde bulunan sekbanın, ahali ve yamaklara yaptıkları tassallut gösteriliyordu (Şabanoviç 1956: 145-146).

Asiler, Belgrad'da kontrolü tamamen ele geçirmiş, Hacı Mustafa Paşa onların isteklerine boyun eğerek maiyyetindeki sekbanı dağıtmış, kalenin muhafazasının yalnızca yamaklar tarafından sağlanmasını kabul etmişti. Bundan sonra öldürülmesine kadar paşa, tam bir göz hapsinde tutuldu. Bu arada Bâb-ı Âli, yamakları etkisiz hale getirmek için Rumeli valisi Hakkı Paşa'dan tedbirler almasını istedi. Hakkı Paşa, Bosna ve bölgedeki diğer paşalara Mustafa Paşa'yı kurtarmak için sancağa asker göndermelerini ve maslahatın nasıl halledileceğine dair görüş bildirmelerine emretti³⁸. Niş mütesellimi Hafız Ağa, Hakkı Paşa'ya yazdığı bir tahriratta, Belgrad'a Avusturya üzerinden ya-

³⁷ Dayılar Belgrad'da kontrolü sağlamak için çevre nahiyelerden acilen yardım talebinde bulunmuşlardır. Molla Yusuf, Küçük Ali Mehmed Foçoğlu, Böğürdelen'deki yamaklardan Belgrad'a adam göndermelerini istemişlerdir (Şabanoviç 1956: 88).

³⁸ BOA, HAT 2303 (25 R. ahir 1216/04 Eylül 1801).

pılan gıda sevkıyatının kesilmesi ve Bosna'dan yapılacak muhtemel yardımların önüne geçilmesini tavsiye etti. Ancak bu türden hareketlerin yamakların gazabının Mustafa Paşa'nın üzerine çekebileceğini de eklemeyi unutmadı (Şabanoviç 1956: 129-130).

Belgrad'da önünü alamayacağı bir gailenin çıkmasından endişe eden Bâb-ı Âli, vaziyeti incelemek ve Hacı Mustafa Paşa ile yamakların arasını bulmak üzere süvari mukabelecisi Şami Ragıb Ağa ve ocak mübaşiri Hasan Ağa'yı Belgrad'a göndermiş, Ragıb ve Hasan ağalar yamaklardan itaat sözü alarak geri dönmüşlerdi (Cevdet 1309/VII: 150-152). Ragıb Ağa'nın verdiği rapor doğrultusunda, yamakların mevaciblerinin cizye malından ödenmesine, çiftliklerin Hotin kalesinde olduğu gibi, güya Bâb-ı Âli'den habersizmiş gibi muhafız tarafından yamaklara ve şehrin ileri gelenlerine iltizama verilmesine, sancakta hiç bir nüfuzu kalmayan Hacı Mustafa Paşa'nın Belgrad'dan alınarak İsmail muhafızlığına ve onun yerine de Niğbolu muhafızı Ağa Hasan Paşa'nın atanmasına karar verildi (Şabanoviç 1956: 154-157; Cevdet 1309/VII: 152; Börekçi 2001: 45)³⁹.

Bu arada Hacı Mustafa Paşa'nın mührünü ele geçiren yamaklar, kazalardaki voyvodaları azledip yerlerine kendi adamlarını atamışlar, kısa zaman içinde eskiden tasarruf ettikleri çiftliklere sahip olmuşlar⁴⁰ ve Belgrad kadısına büyük meblağlarda rüşvet vererek, bu çiftliklerin kendilerine ait olduğuna dair senetler almışlardı (Börekçi 2001: 44). Mustafa Paşa'nın oğlu Derviş Bey, Belgrad'a girerek babasını kurtarmaya çalışmışsa da yamakların elinde bir tutsak olan babasının emri üzerine Fethülislam'a çekilmek zorunda kalmıştı (Şabanoviç 1956: 138-139). Belgrad muhafızlığı esnasında zenginleşen Paşa ise yamaklardan bir kısmını satın alarak, Sırlardan ve yerlilerden bir kuvvet teşkil ederek yamaklara karşı isyan örgütlemeye çalışıyordu. Bu planları öğrenilince 27 Aralık 1801 de yamak reisleri olan dayılardan Molla Yusuf

³⁹ Ağa Hasan Paşa'nın tercüme-i hali için bkz (Mehmed Süreyya: II/179).

⁴⁰ Mustafa Paşa İstanbul'a gönderdiği kaime ve ilamda on iki nahiyeye knezi ve Belgrad vladikasının ecdatlarının alışık olduğu vecihle köylerin ağalar tarafından çiftlik usulüyle idaresinden hoşnut olduklarını ve bu şüretin muhafazasını talep ettiklerini bildirmiştir. Bkz: BOA, HAT 2213-P (7 Receb 1216/13 Kasım 1801); HAT 2213-G (13 Receb 1216/19 Kasım 1801). Kanaatimizce knezler, yamakların ağır baskısı altında böyle bir talepte bulunmuşlardır.

ve Foçoğlu Mehmed'in tertip ettikleri ve Küçük Ali'nin gerçekleştirdiği suikast ile öldürüldü (Panteliç 1949: 261)⁴¹. Ölüm emrinin Pazvandoğlu tarafından verildiğine dair güçlü işaretler vardır. Pavzandoğlu, birkaç kez dayılara Hacı Mustafa Paşa'yı öldürmeleri hususunda mektup yazmıştır. Her halükârda Belgrad'daki bu suikast Pazvandoğlu'nun işi olarak telakki edildi (Börekçi 2001: 46; Panteliç 1949: 264).

Sırpların Anası (*Srpska majka*) olarak adlandırılan (Karaciç 1947: 48) Hacı Mustafa Paşa'nın öldürülmesi ile birlikte, Semendire sancağında bir dönem kapandı. Hacı Mustafa Paşa idaresi altında Sırp reayası, huzura kavuşmuş, yeniçeri ve yamakların nüfuzları tamamen kırılmıştı. Hacı Mustafa Paşa'nın zamanında önemli yerel idari görevler Sırpların uhdesine verildi. Güvenliğin sağlanması ve vergilerin toplanması gibi görevleri üstlenmeleriyle birlikte Sırplar yönetim tecrübesi kazandılar.

İkinci önemli gelişme Sırp ordusunun teşkil edilmiş olmasıdır. Pazvandoğlu, Belgrad üzerindeki baskısını arttırınca Hacı Mustafa Paşa maiyyetindeki asker sayısını yükseltmek ihtiyacı duymuştu. Bunu yapabilmesi için de Sırplardan alınan vergilerin yeniden düzenlenmesi gerekmişti. Sırp knezleriyle çok iyi ilişkileri bulunan Paşa, durumu onlara açtığında knezler, reayada daha fazla vergi verecek takatin olmadığını, ancak Pazvandoğlu'na karşı reayadan bir ordu teşkil edebileceklerini ve bu ordunun bütün masrafının kendileri tarafından karşılanacağı önerisini götürmüşler ve söz konusu orduyu kurmuşlardı (Nenadoviç 1966: 58-59). Böylece Osmanlı tarihinde Hıristiyan reaya ilk defa kendi ordusunu kurmuş oluyordu (Shaw 1982: 74). Bu ordu sayesinde Sırpların kendilerine güveni arttı ve Osmanlıların savaş taktiklerini yakından tanıma imkânı buldular. Nitekim Sırp isyan sırasında bu bilgi ve tecrübelerden faydalanacaklardır.

Paşa'nın idaresi altında toprakların işlenmesi bir problem olmaya devam etmesine ve Belgrad'ın işesi Avusturya'dan ithal edilen gıda maddeleriyle

⁴¹ Ocak turnacılarından Halil Ağa'nın yamakları kışkırtıp ve Belgrad kadısı Numanzade Sadullah Efendi'yi de bu işe ortak edip Paşa'nın katline sebep Sadullah Efendi daha sonra İstanbul'a çağrılıp idam edilmiştir. Bosna ağalığını isteyen Halil'e bu mansıp verilmiş ancak burada idamı mümkün olmamış daha sonra da isteği üzerine Edirne ağalığına getirilmiş ve burada emr-i âli mucibince idam edilmiştir. Bkz. BOA, HAT, 3423 (tt. Temmuz 1804). Devri idrak eden Gaya Panteliç'e göre Paşa'yı Molla Yusuf öldürmüştür (Peroviç 1954: 21).

karşılanmasına rağmen özellikle hayvancılık önemli gelişme gösterdi. Avusturya ile yapılan hayvan ticaretinin hacmi arttı. Gayrimüslim tüccarlarla⁴² sıkı ilişkileri bulunan Hacı Mustafa Paşa, bu ticaretten büyük servetler kazandı (Miliç 1981: 33). Hacı Mustafa Paşa bazı ticaret sektörlerinde özellikle de tuz ticaretinde tekele sahipti (Mirkoviç 1958: 167)⁴³. Gelişen hayvan ticaretinden Sırp tüccarlar, önemli oranda istifade ettiler. Bunlar arasında daha sonra isyanların lider kadrosunda yer alan Kara Yorgi, Mladen Milovanoviç ve Milan Obrenoviç gibi isimler bulunmaktadır (Gavriloviç 1986: 417). Öte taraftan Hacı Mustafa Paşa zamanında Osmanlı ıslahatlarını yürütülmesi için hayati önemi haiz İrad-ı Cedid hazinesine Semendire sancağından önemli miktarda gelir aktarıldı (Cevdet 1309/VI: 294).

Sırbistan'da Dayılar Rejimi ve İsyân Hazırlıkları

Sırbistan'da 1790'lardan itibaren kesâfet kazanan otorite buhranı, son olarak başıbozuk yamakların Semendire sancağında Hacı Mustafa Paşa'yı katletmeleriyle kendini gösterdi. Ancak merkezî idare, buhranın hemen bertaraf edilmesine dönük etkili tedbirleri almaya muktedir değildi. Bu tür meselelerde klasik Osmanlı yöntemi, önce hadiselerin yatışmasını sağlamak ve sonra şartlar olgunlaştığında, devlete başkaldırıları siyaset etmekte. Bu temel anlayıştan hareket eden Osmanlı İmparatorluğu, yamakların cürümlerinin cezasını müsait bir zamana ertelemek zorunda kaldı.

Kaptan-ı Derya Hüseyin Paşa'nın şefaatçi olması, yamakların da Mustafa Paşa'nın katline bir kaç kendini bilmezine sebebiyet verdiğini, kendilerinin padişaha sadık kullar olduklarını bildirmeleri ve af dilemeleri üzerine, bundan sonra İrad-ı Cedid varidatına taarruz etmemeleri, Vidin tarafına zahire ve sa-

⁴² Bu tüccarlardan biri Petar İçko'dur. Makedon asıllı olan İçko Mustafa Paşa tarafından Belgrad bezirgânbaşısı olarak tayin edilmişti. Rumca, Sırpça, Türkçeden başka birkaç batı dili biliyordu. Petar İçko Paşa'nın katlinden sonra Zemun'a kaçmıştı. İsyânların patlak vermesinden sonra asilerin taleplerini İstanbul nezdinde dile getirmek üzere görevler almıştı (Novakoviç 1903: 33 v.d).

⁴³ Hayvancılığın en önemli girdilerinden bir olan tuz, sancağa Eflak tarafından ithal ediliyordu. 1804'te isyan başladığında bu ithalatın yolu Osmanlılar tarafından kesildi. Ancak 1807'de Rusların Eflak'a girmesinden ve asilerle temasa geçmesinden sonra Eflak'tan düzenli olmasa da tuz ithali gerçekleşti. Asiler bir tedbir olarak Erdel'den tuz ithal etme yoluna gittiler. Konu hakkında daha geniş bilgi için bkz (Gavriloviç 1996: 75-90).

ir yardımda bulunmamaları ve yeni muhafız Ağa Hasan Paşa'ya itaat etmeleri şartlarıyla yamaklar, III. Selim tarafından affedildi. Ağa Hasan Paşa, Belgrad'a intikal edinceye kadar yeniçeri ağası Halil Ağa'nın, paşanın yerine kaymakam olarak görev yapmasına ruhsat verildi⁴⁴.

Bu af kararı, yamak reisleri Mehmed Foçoğlu, Molla Yusuf, Küçük Ali ve Ağanlı Hüseyin isimli dayıları⁴⁵ daha da cesaretlendirdi. Mustafa Paşa'nın katlinden önce başladıkları, sancağı ele geçirme faaliyetlerine hız verdiler Dayılar, sancakta denetimlerini sağlamlaştırmak için XVIII. yüzyıl boyunca müteaddit defalar yasaklanan nahiye ve köylere hanlar inşa ettirmeye başladılar⁴⁶. Buralara kabadayılarını, voyvoda ve müsellim olarak tayin ettikten başka, subaşılar komutasında 20-30 kişiden oluşan birlikler gönderdiler (Perović 1954: 21; Ranke 1892: 70)⁴⁷. Bu şekilde otoritelerini sancağın en ücra köşe-

⁴⁴ BOA, Müh. Def. 202, s. 20 (Evahir-i Şevval 1216/23 Şubat-4 Mart 1802). İstanbul, Belgrad muhafızlığına ilişkin atama kararını bir kaç defa değiştirmişti. İlkın Ağa Hasan Paşa'nın yerine Hakkı Paşa'nın kethüdası Çelebi Ömer Ağa vezaretle tayin edilmiş, Çelebi Ömer Paşa, İstanbul'dan Belgrad'a hareket ettiği sırada Hakkı Paşa'nın yerine onu Rumeli valisi atayınca Ağa Hasan Paşa tekrar Belgrad muhafızlığına getirilmişti. Tepedelenli Ali Paşa'ya Rumeli valiliği tevdi edilince daha önce bu göreve getirilen Çelebi Ömer Paşa, bir kez daha Belgrad muhafızlığına atanmış ancak İstanbul kararını değiştirerek Ağa Hasan Paşa'yı nihayet Belgrad muhafızlığına tayin etmişti.

⁴⁵ Dayı, Tunus ve Cezayir beylerinin unvanıdır. Bu tabir önceleri küçük rütbeli yeniçeri zabitlerine verilmiştir (Yver 1977: 501-502). Osmanlı-Rus Savaşı (1768-774) döneminde dayılar Belgrad'da görünmeye başladılar. Bilinen ilk meşhur dayı, Yedinci Cemaatten Mehmed Kliment'tir. Ondan sonra Halil Ağa ve daha sonra da Deli Ahmed meşhur dayılar olarak karşımıza çıkıyor (Triçkoviç 1992: 125).

⁴⁶ Semendire sancağında bu hanların sayısı yaklaşık 600 civarındaydı (Lyuşiç 2003: 34).

⁴⁷ Osmanlı İmparatorluğu'nda subaşı belirli bir bölgede reaya ve timarlı sipahi üzerinde polis hizmeti gören bir memurdu. Alaybeyinden sonra gelirdi. Ancak imparatorluğun çözülme döneminde, sipahi kethüdarları türünden bir subaşı zümresi ortaya çıkmıştır. Mesela XVII. yüzyılın sonlarında subaşılar, Bosna'da öşrü toplamakla görevlendirilmişlerdir. Halil İnalçık'ın Vidin örneğinde gösterdiği üzere, subaşılar, çiftlikleri tasarruf eden ağaların adamlarıydılar (1943: 95). Semendire sancağında da yine aynı vazifeyle çiftlikleri ele geçiren yeniçeri-yamak kökenli zümrelere hizmet etmişlerdir. İsyanın ilk aşamasında asilerin subaşılara ve hanlara saldırımları bu durumdan kaynaklanmıştır.

lerine kadar yayma imkânına kavuşan dayılar, timar ve zeamet topraklarını çiftliklere dönüştürüp, ücret-i arazi adı altında hassa almaya ve ağır vergiler tahsil etmeye başladılar⁴⁸. Sancağın mirî gelirleri, İrad-ı Cedid hazinesine aktarılmış olduğu halde, Pazvandoğlu'nun Vidin'de yaptığı gibi bütün vergi gelirlerine el koydular (Belgradî Raşid 1291: 25-26; Cevdet 1309/IX: 124; VI: 291). Dayılar, bu uygulamalara muhalefet eden sipahileri ve zaimleri, sancaktan ya sürdüler ya da öldürdüler. Onların tasarruf ettikleri arazileri, Vidin ve Bosna'dan gelen yamaklara dağıttılar. Sancak, Balkanlarda başıbozuk bir şekilde gezinen *serseri* taifesinin yatağı haline geldi. Dayılar, bu kişileri nahiyeye ve köylerde kurdukları hanlarda istihdam ettiler (Karaciç 1947: 54-55; Stoyançeviç 1980: 14).

Dayıların Semendire sancağında kurdukları bu idareye karşı ilk tepkiler, dayılar rejimi altında bütün sosyal ve ekonomik haklarından mahrum bırakılan knezler ve Hacı Mustafa Paşa zamanında tasarruf ettikleri toprakları kaybeden erbab-ı timar ve zaimlerden geldi. Bu iki grup arasındaki ilişkiler süratli bir şekilde gelişti. Zemun'da⁴⁹ bulunan sipahiler, Mart 1802'de isyana hazırlık için knezlerden Vasa Çarapiç'e silah ve mühimmat gönderdiler. 1802 yazında zaimlerden Hasan Bey ve Konyalı Mehmed Ağa, Sırlarla birlikte dayıları devirmek için isyan tertip ettiler. Fakat Hasan Bey'in kardeşinin Pasarofça'da kararlaştırılan günden önce harekete geçmesi yüzünden, bu teşebbüs neticeye ulaşamadığı gibi hadiseye karışanlar dayılar tarafından şiddetli bir şekilde cezalandırıldı (Karaciç 1947: 53; Novakoviç 1954: 60). Sipahiler ile giriştikleri hareketin başarısız olması üzerine Avusturya nezdinde girişimlere başlayan knezler, Eylül 1802'de Avusturya subaylarına, Avusturya'nın yönetimi altına girmek istediklerini ve bunun için her türlü işbirliğine hazır olduklarını bildirdiler. Avusturya ise bunun Osmanlı İmparatorluğu ile sürdürdükleri dostluk ilişkisine ve yaptıkları anlaşmaya aykırı olduğunu belirtip knezlerin yardım talebini reddetti (Nenadoviç 1966: 73).

⁴⁸ BOA, Cev. Ask. 3937 (Evail-i Şevval 1216/4-14 Şubat 1802).

⁴⁹ Zemun, Belgrad'ın tam karşısında Tuna'nın öte yakasında bir şehirdir. 1739'dan sonra Avusturya sınır komutanlığının önemli yerlerden biri olmuştur. Zemun kozmopolit bir şehir olarak bölgedeki bütün siyasi, sosyal ve ekonomik hadiselerin odağında yer alan bir merkez hükmündeydi. Burası asilerin Avusturya ile temas sağladıkları önemli merkezlerden biriydi.

Buna rağmen knezler, Avusturya nezdinde yardım arayışlarını sürdürdüler. 1803 yazında, Valyevo nahiyesi başknezi Aleksa Nenadoviç, Zemun'daki Avusturya subaylarına, dayılara karşı isyan edeceklerini, adam sıkıntılarının olmadığını ancak silah ve cephaneye ihtiyaç duyduklarına dair bir mektup gönderdi (Nenadoviç 1966: 73). Ancak bu mektup, Böğürdelen voyvodası Musa'nın eline geçti. Yine aynı günlerde knezlerle Mustafa Paşa'nın taraftarları arasındaki yazışmaları içeren bir başka mektup, Ostrujnitsa papazı Marko Dolyançeviç üzerinde dayıların adamları tarafından bulundu (Karaciç 1947: 57-58; Panteliç 1949: 330; 415-417)⁵⁰.

Bütün bu gizli yazışmalardan knezlerin yeni bir isyan tertip etmeye çalıştıklarını anlayan dayılar, isyanı engellemek için hadiseye karışan knezlerin öldürülmesi, onların yerlerine yeni knezlerin tayin edilmesi ve reyanın elindeki silahların toplanması kararlarını aldılar. Hızlı ve kesin bir sonuç için de yeni tayin edilen knezleri bir vesile ile Belgrad'a çağıracaklar ve bütün silahlar toplanana kadar knezleri esir tutacaklardı. Bu plan çerçevesinde dayılar, nahiyelerdeki subaşı ve kabadayılara knezleri idam etmelerine dair emirler gönderdiler. Foçoğlu Mehmed'in babası yaşlı Foçu Efendi, dayılara bu tür bir eyleme girişmemelerini öğütlediyse de kimse kendisini kaale almadı (Starçeviç 2004: 66; Karaciç 1947: 59; Novakoviç 1954: 69).

Dayıların ölüm listesinin başındaki isim, Valyevo nahiyesi başknezi Aleksa Nenadoviç'ti. Nenadoviç, 1788-91 Osmanlı-Avusturya savaşında fraykor olarak görev yapmış, askerî tecrübe sahibi ve Avusturyalılar ile yakın ilişkiler içinde bulunan bir knezdi⁵¹. Nenadoviç'in Avusturya'nın müdahalesini sağlaması halinde Belgrad'ın yeniden elden çıkma ihtimali vardı. Bu durumda dayılar, sahip oldukları her şeyi kaybedecekleri gibi İstanbul'un, daha da şedit bir şekilde tezahür edeceği kesin olan, cezalandırmasından da kurtulamayacaklardı. Tehlikenin farkında olan dayılar, hemen hareket geçtiler. Valyevo'ya gelen Foçoğlu Mehmed, 4 Şubat günü Aleksa Nenadoviç'i yakalatıp idam ettirdi. Daha sonra alana biriken ahaliye, Aleksa Nenadoviç'in Avustur-

⁵⁰ Knezler arasındaki yazışmalar manastır keşişleri ve papazlar vasıtasıyla bir bölgeden diğerine götürülüyordu. Gizli toplantılar ise genellikle manastırlarda yapılıyordu. Din adamlarının isyanda oynadığı rol hakkında geniş bilgi için bkz (Kaşiç 1983)

⁵¹ M. Draşkovoviç'in bir mahkeme kaydından çıkardığı döküme göre, Aleksa Nenadoviç aynı zamanda önemli bir servetin sahibiydi (1965: 162-163).

yalılara yazdığı mektup okunarak ihanetin bedelinin idamdan başka bir şey olmadığı duyuruldu (Nenadoviç 1966: 73-74).

Dayılardan Küçük Ali, Köprü tarafına, Molla Yusuf Groçka nahiyesine giderken Ağanlı Belgrad'da kaldı. Yanlarında 200'den fazla yamakla hareket eden dayılar knezlerin birçoğunu bizzat kendi elleriyle idam ettiler. Ulaşamadıkları kasabalarda kabadayılar, köylerde ise subaşılar knezleri öldürdüler. Knezlerin katli ilgili haberler, kısa bir süre içinde sancağın dört bir tarafına yayıldı. Hayatta kalan knezler, canlarını kurtarmak için kaçıp ormanlara saklandılar. Knezlerden başka din adamları, tüccarlar ve bölükbaşlarından olmak üzere yaklaşık yetmiş kişinin öldürüldüğü bu kanlı hadise, yaklaşık bir hafta gibi kısa bir sürede gerçekleşti (Novakoviç 1954: 75; Peroviç 1977: 54)⁵².

Dayılara karşı Valyevo'dan başka Şumadiya bölgesinde de bir takım faaliyetlere girişilmişti. Buradaki faaliyetlerin öncülüğünü Kara Yorgi isimli bir domuz tüccarı yapmaktaydı. Kara Yorgi, özellikle Zemun tarafındaki Sırp tüccarlarla⁵³ muhtemel bir isyan durumunda silah ve mühimmat yardımı yapmaları konusunda görüşmeler yapmış ve Şumadiya bölgesinde söz sahibi knez, haydut ve harambaşılarla temasa geçmişti (Peroviç 1954: 28; Novakoviç 1954: 66)⁵⁴. Bu faaliyetlerden haberdar olmalarına rağmen dayılar, Kara Yorgi'nin, Aleksa Nenadoviç kadar tehlike arz etmediğini düşündüklerinden olsa gerek bizzat kendileri gitmek yerine, adamlarından Arnavut kökenli kabadayı Uzun Mehmed'i, Kara Yorgi'yi öldürüp kesik başını getirmesi için Topola'ya gönderdiler. Kara Yorgi, Uzun Mehmed ve yamakların 5 Şubat

⁵² Dayılar, durumdan Pazvandoğlu'nu haberdar etmişlerdi. Gönderdikleri arzuhalde reyaya ihtilal vermek isteyen ve fesat çıkartan beş on knezin ibret için cezalarını tertip ettiklerini yazmışlardı (Şabanoviç 1956: 162).

⁵³ Avusturya tarafındaki Sırp tüccarlar isyanlar süresince asilere silah ve mühimmatın temini açısından önemli roller oynadılar. Asilerin hemen hemen bütün önemli operasyonları öncesi çeşitli yollarla onlara mühimmat ulaştırdılar. Asiler ve Avusturya tarafındaki Sırp tüccarlar arasındaki ilişkiler hakkında bkz (T.Popoviç 1976: 46-52).

⁵⁴ Bunlardan biri Mladen Obrenoviç'tir. Obrenoviç, Avusturya tarafına domuz ve sığırlarını geçirdiği zaman kanunsuz olarak yeniçeri sergerdelerine yüksek vergi ödemek zorunda kalıyordu. Kara Yorgi'nin isyana katılma teklifinin bu yükten kurtulmak için kabul etmişti. Ancak isyanla birlikte Obrenoviç gibi diğer tüccarlar, yeniçerilerden pek de farklı olamayan yeni Sırp *condottieri* baskısını hissetmekte gecikmeyeceklerdi (Stoianovich 1960: 307).

1804'te yaptıkları saldırıdan sağ kurtulup ormana kaçmayı başardı. Bir isyan örgütleniyor olmasına rağmen, hadiselerin hızlı bir şekilde gelişmesi Kara Yorgi'yi korkutmuş ve ormana saklanan diğer kaçaklarla bir araya geldiğinde Bosna'ya kaçmayı düşünmüştü (Çoroviç 1937: 11; Lyuşić 2003: 47)⁵⁵.

Şumadiya'da ardi ardına gelişen olaylar Kara Yorgi'nin Bosna'ya kaçma fikrinden vazgeçmesine sebep oldu: Topola hancısı İbrahim, Molla Yusuf'un verdiği emirle reayadan arpa ekimi için toprağı sürmelerini istemesine ve ölümlü tehdit etmesine rağmen köylüler, İbrahim'e itaat etmediler. Bu arada Banya köyünde bir Müslüman öldürüldü. Banya'dan Müslümanlar ve Sırlar, öldürülen şahsı, Müslüman mezarlığına defnetmek için Rudnik'e getirdiler. Cenazeyi taşıyan Sırlar, Rudnik'ten dönüşte Topola ve çevresindeki köylerde bulunan hanları ateşe vermeye başladılar (Starçević 2004: 71-72; 75; Peroviç 1954: 29). Hanları ateşe veren yaklaşık yetmiş kişilik bu grup, daha sonra Kopyar dağına giderek Kara Yorgi ile buluştu. Artık yeniçerilerin baskısına daha fazla dayanmanın mümkün olmadığı, hemen her tarafa haber göndererek çetelerin kurulması, bütün hanların yakılması, hancıların-subaşılının öldürülmesi, kendileriyle beraber hareket etmeyen Sırların düşman sayıl-

⁵⁵ Kara Yorgi'ye düzenlenen saldırı hakkında farklı rivayetler söz konusudur. Vukiçević üç saldırıdan bahsedip, üçüncü saldırıda Kara Yorgi'nin saldırıyı gerçekleştirenlerden birini öldürdüğünü ve daha sonra ormana kaçtığını kaydediyor (1907: 289). Karaciç ve Cunibert saldırı sırasında Kara Yorgi'nin evde olmadığını belirtiyor (Karaciç: 1947: 60; Cunibert 1988: 34). Cevdet, "Foçoğlu Mehmed nam dayının hapsinden firar eden Kara Yorgi nam bir karye knezi yani kocabaşını tutmak için iki yüz on sekiz senesinde (1804) yirmi kadar panduru yani zabiti göndermişti. Anın üzerine Kara Yorgi dahi Sırludan kendine bir kaç arkadaş uydurup haydutluğa çıktı" şeklinde çok kısa bir bilgi veriyor (1309: IX/124). Cevdet'in bu malumatta Belgradî Raşid'e dayanmaktadır. Ayrıca Raşid bu pandurlardan İbrahim adlı birinin saldırıyı Kara Yorgi'ye haber verdiğini kaydeder (1291: 26). Bu kişi Topala subaşı İbrahim ile aynı kişidir. Novakoviç o güne kadar bilinen (1904) kaynakların hemen hepsini kullanarak bu meseleyi etraflıca tahlil etmiştir (1954: 72-82). Bu kaynaklardan hatıratlar 1842'den sonra Kara Yorgi'nin oğlu Aleksander'ın Sırp knezliğinin başına geçmesinden sonra isyan devrini idrak eden kişilerin görüp duyduklarının kayda geçirilmeye başlanmasıyla birlikte neşredilmiştir. Bu kaynaklarda, isyanını ilk günlerine ait oldukça değerli bilgiler bulunmakla birlikte, Kara Yorgi'nin yüceltilmesi arzusuyla bazı hadiseler tarihi hakikatlerden uzak naif ve poetik bir tarzda aktarılmıştır (1954: 83).

ması ve vaziyetin değerlendirilmesi için Oraşats'da Sırp söz sahipleri ile bir toplantı yapılmasına karar verdiler (Starçeviç 2004: 34-35). Kararlaştırılan toplantı, Şubat'ın ortalarında⁵⁶ Oraşats'ın Mariçeviç deresinde yapıldı. Toplantıya katılanlar⁵⁷, Kara Yorgi'yi Şumadiya'daki isyanın reisi olarak seçtiler⁵⁸.

Osmanlı yönetimi, isyanın ilk aşamasında asilere karşı sempati ile yaklaştı. Ancak isyan 1806 sonunda başlayan Osmanlı-Rus savaşı ile birlikte devletler arası bir mesele haline gelip imparatorluğu on yıldan fazla bir süre meşgul edecek büyük bir gaileye dönüştü. Osmanlılar, ancak 1812 yazında Ruslarla yaptıkları savaşa son verdikten sonra aldıkları tedbirler ve 1813 yazında başlattıkları askeri hareket ile isyanı bastırabildiler. 1804-13 arasında Sırbistan, fiilen Sırp asilerin hakimiyeti altında kaldı. Bu süreç daha sonraları modern Sırbistan'ın temellerinin atıldığı bir dönem olarak nitelendirildi.

Sonuç

Yukarıda etraflıca ele aldığımız 1788-1804 arasında Sırbistan'da cereyan eden hadiseler, XIX. yüzyılda Balkanlar'da yeni bir dönemin başlamasında dönüm noktası olan Sırp isyanlarının patlak vermesine neden oldu. Görüldüğü üzere Osmanlı idare sisteminde yaşanan bozulmalar merkezi idarenin bi-zatihi kendisi üzerinde olduğu kadar reaya üzerinde de çok menfi tesirler yapmıştır. Osmanlı yönetimin Sırbistan'daki bu bozulmayı durdurmak için kullandığı müdahale araçlarının yetersizliği XIX. yüzyılda imparatorluğun çeşitli bölgelerinde karşılaşıcağımız idare sorununa dair anlamlı bir örnek oluşturmaktadır. Bu sürece zaman içinde eklenen dış güçlerin müdahalesi ve milliyetçilik hareketleri Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkanlar'da tamamen çökmesine sebep olan gelişmelerin üç ana aksını oluşturmaktadır.

⁵⁶ Toplantının tam tarihi belli değildir. Curiç, Yokiç, Karaciç tarihten bahsetmiyorlar, Arseniyeviç, 12 Şubat (1898: 52), Vukiçeviç 14 Şubat (1907: 312), Novakoviç 14 Şubat (1954: 76), Panteliç 16-18 Şubat (1949: 436) tarihlerini veriyorlar.

⁵⁷ Bu toplantıya katılanların sayısı 100 ile 500 arasında değişmektedir (Lyuşiç 2003: 52).

⁵⁸ Bu seçime ilişkin kaynaklar yaklaşık 40 yıl sonrasında kaleme alınan tanıklıklara dayanmaktadır. Bu sebeple kişilerin hatırlayabildikleri kadarını biliyoruz. Bunun yanı sıra Kara Yorgi'yi yüceltme duygusundan neşet eden bir takım tarih dışı anlatım ve hikâyeler bu tanıklıklara girmiş durumdadır.

Kaynakça

- AHMED CEVDET PAŞA, (1309). *Tarih-i Cevdet*, IV-IX, Tertib-i Cedid, İstanbul.
- ANDERSON, Matthew, (2001). S. *Doğu Sorunu 1774-1923 Uluslararası İlişkiler Üzerine Bir İnceleme* (Çev. İdil Eser), İstanbul.
- ARMAOĞLU, Fahir, (1997). *19. Yüzyıl Siyasî Tarihi*, Ankara.
- AYNTABI ASİM EFENDİ, (1867). *Asım Tarihi*, I, İstanbul.
- BELGRADÎ RAŞİD, (1291). *Vaka-ı Hayretnüma*, İstanbul.
- BÖREKÇİ, M. Çetin, (2001). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sırp Meselesi*, İstanbul.
- CEZAR, Yavuz, (1986). *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi*, İstanbul.
- CUNIBERT, Bartelomeo, (1988). *Srpski ustanak i prva vladavina Milo_a Obrenovi_a 1804-1850*, I [Sırp İsyanı ve Miloş'un İlk İdaresi 1804-1850], (Çev. Milenko Vesnić), Beograd.
- ÇOROVIÇ, Vladimir, (1937). *Kara_or_e i Prvi srpski ustanak* [Kara Yorgi ve Birinci Sırp İsyanı], Beograd.
- ÇUBRİLOVIÇ, Vasa, (2003). *Prvi srpski ustanak i bosanski Srbi* [Birinci Sırp İsyanı ve Bosna Sırpları], Beograd.
- DRAŞKOVIÇ, M, (1965). "Jedan priloga za prou_avanje dru_tveno-ekonomskih prilika u predustani_koj i ustani_koj Srbiji-Spisak dobara Kneza Aleksa Nenadovi_a." [İsyan Öncesi ve İsyan Sırbistan'ında Toplumsal-Ekonomik Vaziyetin Etütüne Bir Katkı-Knez Aleksa Nenadoviç'in Varlıklarının Kaydı], *Zbornik muzeja Prvog srpskog ustanka*, III-IV, 1964-1965: 161-164.
- EREN, Cevat, (1964). "Pazvandoğlu." *İslam Ansiklopedisi*, C. IX, 532-535.
- ERİM, Nihat, (1953). *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri, Osmanlı İmparatorluğu Andlaşmaları*, I. Cilt, Ankara.
- GAVRİLOVIÇ, Slavko, (1986). "Ka srpskoj revoluciji." [Sırp İhtilâline Doğru], *Istorija srpskog naroda*, IV/I, 351-425.
- GAVRİLOVIÇ, Slavko, (1996). "Trgovine soli izme_u Srbije i Vla_ke u vreme Prvog srpskog ustanka." [Birinci Sırp İsyanı Zamanında Eflak ve Sırbistan Arasında Tuz Ticareti], *Istorijski _asopis*, XLII-XLIII, 75-90.
- İNALCIK, Halil, (1943). *Tanzimat ve Bulgar Meselesi*, Ankara.
- ISTORIJA CRNE GORE, III/1, (1975). [Karadağ Tarihi], Titograd.
- JORGA, Nicolae, (2005). *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, V. Cilt, (Çev. Nilüfer Epceli), İstanbul.
- KARACIÇ, Vuk Stefan, (1947). *Prvi i drugi srpski ustanak*, [Birinci ve İkinci Sırp İsyanı] içinde *Prva godina srpskoga vojevanja na Daije* (1828) [Dayılara Karşı Sırp Harbinin İlk Yılı], *Milo_ Obrenovi_ knjez serbii ili gra_a za srpsku istoriju na_ega vremena* (1828) [Sırp Knezi Miloş Obrenoviç ya da Zamanımıza Ait Sırp Tarihinin Kaynağı], *Pravitelstvu_ci Sovjet Serbskii za vremena Kara-Dor_ijeve ili otimanje onda_njijeh velika_a oko vlasti*, (1860) [Kara Yorgi Zamanında Sırp Pravitelstvuşçi Sovyeti ya da İktidar Çevresinde O Zamanın Bürokratlarının Mücadelesi], Beograd.

- KARACIÇ, Vuk Stefan, (1954). *Prvi srpski ustanak* [Birinci Sırp İsyanı], Beograd.
- KARAL, Enver Ziya. (1994). *Osmanlı Tarihi*, V. Cilt, Ankara.
- KARAL, Enver Ziya, (1999). *Selim III'ün Hatt-ı Hümayunları*, Ankara.
- KAŞIÇ, Dušan, (1983). "U_e__e sve_tenstva u Prvom ustanku." [Birinci İsyanda Rahip Sınıfının İştiraki], (Ed. Vasa Çubriloviç), *Istorijski zna_aj srpske revolucije 1804. godine*, Beograd, 373-397.
- KONSTANDINOVIÇ, Nikola, (1970). *Beogradski pa_aluk-severna Srbija pod turskom vla__u* [Türk Hâkimiyeti Altında Belgrad Paşalığı-Kuzey Sırbistan], Beograd.
- KURAT, Akdes Nimet, (1999). *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ya Kadar*, Ankara.
- LYUŞIÇ, Radoş, (2003). *Vo_d Kara_or_e*, [Lider Kara Yorgi], Beograd.
- MEHMED SÜREYYA, (1998). *Sicill-i Osmanî yahud Tezkire-i Meşâhir-i Osmâniyye*, (Haz. Mustafa Keskin, Ayhan Öztürk ve Ramazan Tosun), II. ve IV. Ciltler, İstanbul.
- MILIÇ, Danitsa, (1981). "Privreda Srbije u vreme Prvoga ustanka." [Birinci İsyan Zamanında Sırp Ekonomisi], (Ed. Yelena Çoniç), *Prvi srpski ustanak*, Beograd, 27-52.
- MIRKOVIÇ, Miyo, (1958). *Ekonomska historija Jugoslavije*, [Yugoslavya'nın Ekonomik Tarihi], Zagreb.
- MUTAFCIEVA. Vera, (1978). "XVII. Yüzyılın Son On Yılında Ayanlık Müessesesi." *Tarih Dergisi*, XXXI 163-182.
- NENADOVIÇ, Prota Mateya, (1966). *Memoari Prota Mateja Nenadovi_a*, (1867) [Papaz Mateya Nenadoviç'in Hatıratı], Beograd.
- NOVAKOVIÇ, Stoyan, (1903). "I_kov mir, poku_aj neposrednog izmirenja Srbije i Turske 1806-1807" [İçko'nun Barışı, Sırbistan ve Türkiye Arasında Aracısız Barış Teşebbüsü 1806-1807], *Glas Srpske Kraljevske Akademije*, LXVI, 25-149.
- NOVAKOVIÇ, Stoyan, (1906). *Tursko carstvo pred srpski ustanak*, [Sırp İsyanı Arifesinde Türk İmparatorluğu], Beograd.
- NOVAKOVIÇ, Stoyan, (1954). *Ustanak na dahije*, (1904), [Dayılara İsyân], Beograd.
- ÖZKAYA, Yücel, (1983). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Dağlı İsyânları (1791-1808)*, Ankara.
- PANTELIÇ, Dušan, (1927). *Beogradski pa_aluk posle svi_tovskog mira, 1791-1794*, [Ziştovi Anlaşması'ndan Sonra Belgrad Paşalığı, 1791-1794], Beograd.
- PANTELIÇ, Dušan, (1930). *Ko_ina krajina*, [Koçanın Savaşı], Beograd.
- PANTELIÇ, Dušan, (1949). *Beogradski pa_aluk pred Prvi srpski ustanak, 1794-1804*, [Birinci Sırp İsyanı Arifesinde Belgrad Paşalığı, 1794-1804], Beograd.
- PAVLOVIÇ, M, (1910). *Srbija za vreme poslednjeg Austrijsko-turskog rata (1788-1791)*, [Son Avusturya-Osmanlı Savaşı Zamanında Sırbistan 1788-1791], Beograd.
- PEROVIÇ, Radoslav, (1954). *Gra_a za istoriju Prvog srpskog ustanka* [Birinci Sırp İsyanı İçin Kaynaklar], Beograd.
- PEROVIÇ, Radoslav, (1977). *Prvi srpski ustanak akta i pisma na srpskom jeziku 1804-1808* [Birinci Sırp İsyanı, Sırp Dilindeki Belgeler ve Mektuplar, Birinci Kitap, 1804-1808], Beograd.

- POPOVIÇ, Toma, (1976). “Privredna politika ustani_ke Srbije.” [Asi Sırbistan’ın Ekonomi Politikası], *Jugoslovenski istorijski _asopis*, 3-4, 41-55.
- RANKE, Leopold, (1892). *Srbija i Turska u devetnaestom Veku*, (1844) [On doku-zuncu Asırda Sırbistan ve Türkiye], (Çev. Stoyan Novakoviç), Beograd.
- SHAW, Stanford, (1971). *Between Old and New The Ottoman Empire under Sultan Selim III 1789-1807*, Cambridge-Massachusetts.
- SHAW, Stanford, (1982). “The Ottoman Empire and the Serbian Uprising 1804-1807.” *The First Serbian Uprising 1804-1813*, (Ed. Wayne Vucinich), New York, 71-94
- SHAW, Stanford (1994). *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, I-II (Çev. Mehmet Harmancı), İstanbul.
- SRDANOVIÇ, Olga, (1980). *Srpska agrarna revolucija i poljoprivreda od Ko_ine krajine do kraja prve vlade Kneza Milo_a (1788-1839)* [Koçanın Savaşından Knez Miloşun İlk İdaresine Kadar Sırp Tarımsal Devrimi Tarımsal Ekonomi (1788-1839)], Beograd.
- STARÇEVIÇ, Vladimir, (2004). (Ed.) *Kazivanja o_evidaca i u_esnika o Prvom srpskom ustanku* [Birinci Sırp İsyanı’nın Tanık ve Görenlerinin Anlattıkları] içinde *Kopija istorije Serbske* (1852) [Sırp Tarihi Nüshası], *Pri_anja Petra Joki_a o dog_a_ajima i ljudima iz prvog srpskog ustanka* (1891) [Petar Yokiç’in Birinci Sırp İsyanına Ait Olay ve Kişilere dair Anlattıkları] *Povesnica od po_etka vreme na vo_da srpskog Kara_or_a Petrovi_a*, (1892) [Sırpların Lideri Kara Yorgi’nin Liderliğinin Başlangıç Zamanından], Beograd.
- STAVRIANOS, Lefter, S., (1966). *The Balkans since 1453*, New York.
- STOIANOVICH, Traian, (1960). “Conquering Balkan Orthodox Merchant.” *The Journal of Economic History*, XX, 234-313.
- STOYANÇEVIÇ, Vladimir, (1980). *Srbija u vreme Prvog ustanka*, [Birinci İsyan zamanında Sırbistan], Leskovats.
- ŞABANOVIÇ, Hazım, (1956). *Turski izvori o srpskoj revoluciji 1804* [Sırp İhtilâli İle İlgili Türk Kaynakları 1804], Beograd.
- TRIÇKOVIÇ, Radmila, (1970). *_abac i njevova nahija od 1740 do 1804* [Böğürdelen ve Nahiyesi 1740-1804], Beograd.
- TRIÇKOVIÇ, Radmila, (1992). “Beograd pod turskom vla__u.” [Türk Hakimiyeti Altında Belgrad], *ZOS*, I, 93-137.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, (1995). *Osmanlı Tarihi*, II, Ankara.
- VUCINICH, Wayne S., (1979). “Serbian Military Tradition.” *War and Society in East Central Europe*, I, 285-324.
- VUKIÇEVIÇ, Milenko (1907). *Kara_or_e I (1752-1804)*, Beograd.
- YAKŞIÇ, Grugur, (1933). *Evropa i vaskrs Srbije (1804-1830)*, (1907), [Avrupa ve Sırbistan’ın Doğuşu 1804-1830], Beograd.
- YVER, G. “Dayı.” *İA*, III, 501-502.
- ZENS, Robert, (2002). “Pasvandoğlu Osman Paşa and The Paşalık of Belgrade, 1791-1807.” *International Journal of Turkish Studies*, 8, 89-104.